

התשה בצפון

מלחמת ההתשה בסוריה בין הפסקת האש ובין הפרדת הכוחות 24 באוקטובר 1973 – 31 במאי 1974

מחבר: שמאי רן

מקור: "יסודות", גיליון 5 | 50 שנים למלחמת יום הכיפורים

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: אלי מיכלסון, יוגב אלבז, יניב פרידמן

שנת הוצאה: 2023

תקציר

עם כניסת הפסקת האש לתוקפה ב־24 באוקטובר 1973 הסתיימה מלחמת יום הכיפורים בחזית סוריה רשמית. במועד זה שלט צה"ל בכל שטחי רמת הגולן עד "הקו הסגול" ובשטחים נוספים שכבש ממזרח לו - בצפון רמת הגולן - המובלעת ורכס החרמון עד לשיאו. אומנם המלחמה הסתיימה, אך האש לא חדלה.

בשבעת החודשים מהפסקת האש ועד להסכם הפרדת הכוחות היו חילופי אש ואירועי לחימה, ואלה הובילו לכדי מלחמת התשה עצימה בחודשים שלפני החתימה על ההסכם. הסורים רצו להגיע להישג שיצדיק את מלחמתם וראו בהתשה אמצעי ליצירת לחץ על ישראל. מדינת ישראל וצה"ל נאחזו במובלעת כקלף מיקוח להסדר עם הסורים ולהשבת השבויים.

ישראל וצה"ל היו מותשים מהמלחמה ובעיצומו של תהליך מזורז לשקם ולבנות את הכוח הצבאי, ולפיכך המשאבים שהשקיעו בגזרה הסורית היו מוגבלים. הלחימה התנהלה בעיקרה באמצעות אש ארטילרית, וישראל שאפה להימנע מהסלמה, שתחייב גיוס יחידות מילואים נוספות, ומנפגעים ככל האפשר. מלבד אילוצים אלה התמודדו הכוחות עם חורף קשה, עם תשתיות ארעיות ורעועות ועם אש בלי פוסקת.

בסופו של דבר, העקשנות השתלמה. במסע דילוגים בין ירושלים לדמשק הצליח מזכיר המדינה של ארצות הברית הנרי קיסינג'ור להביא את הצדדים לידי הסכם. המשא ומתן התקיים תחת אש ובתנאי פתיחה קשיחים, אך הביא להסכם מספק. בסוף מאי 1974 נחתם הסכם הפרדת הכוחות, ובעקבות זאת הופסקה האש. לפחות עד כתיבת שורות אלה ההסכם מניב פרי.

התשה בצפון

מלחמת ההתשה בסוריה בין הפסקת האש ובין הפרדת הכוחות 24 באוקטובר 1973 – 31 במאי 1974

שמאי רן¹

מוקדש לזכרו של ידידי יזהר חופשי ז"ל, ההרוג האחרון במלחמת ההתשה שנפל ברמת הגולן ב־31 במאי 1974 בשעה 12:30.

מבוא

עם כניסת הפסקת האש לתוקפה ב־24 באוקטובר 1973 הסתיימה מלחמת יום הכיפורים בחזית סוריה רשמית. במועד זה שלט צה"ל בכל שטחי רמת הגולן עד "הקו הסגול" ובשטחים נוספים שכבש ממזרח לו - בצפון רמת הגולן - המובלעת² ורכס החרמון עד לשיאו. אומנם המלחמה הסתיימה, אך האש לא חדלה.

בשבעת החודשים מהפסקת האש ועד להסכם הפרדת הכוחות היו חילופי אש ואירועי לחימה, ואלה הגיעו לכדי מלחמת התשה עצימה בחודשים האחרונים שלפני חתימה על הסכם הפרדת הכוחות. במבט לאחור ניתן לומר שההסכם הביא לפחות לחמישים שנים של גבול שקט.

1 תא"ל (במיל") שמאי רן קסטנברג, יליד 1955, שירת בצה"ל בשנים 1973–2000 במגוון תפקידי פיקוד חי"ר וצנחנים. מהשחרור עבד ברפאל ובמערכת הביטחון.

2 המונח הצבאי הוא "טריז" ובו נעשה גם שימוש בחלק מפרסומי המחלקה להיסטוריה בצה"ל, אולם המונח הרווח בספרות הוא "מובלעת", ולכן בחרנו להשתמש בו במאמר.

ההתקפה עם סיום שלב המגננה והעברת הלחימה אל שטח סוריה, אף שלא מוטטה את הצבא הסורי, הביאה להישגים צבאיים שהיו לגורם חשוב ומעצב בהסכמי סיום המלחמה. למימוש הישגים אלה נדרש צה"ל לעוד שבעה חודשים של שהייה בשטח ושל לחימה בתנאים לא קלים. במאמר נבחן את הגורמים שהשפיעו על הלחימה, את היערכות הצבא, את דרך פעולתו ואת השתלשלות האירועים עד למימוש הסכם ההפרדה.

המלחמה בחזית הסורית בתקופה זו התרחשה בשתי זירות השונות גאוגרפית וגם במאפייניהן המבצעיים:

האחת היא גזרת החרמון שהתאפיינה בתנאים קשים (מזג אוויר וגובה), הייתה בעלת חשיבות אסטרטגית וסמלית לשני הצדדים, ועליה התרחשה גם לחימה קרקעית דינמית. את הלחימה בגזרה זו חקר אל"ם (במיל') משה גבעתי ביסודיות, והסתמכתי רבות על ספרו מלבד מקורות נוספים - מסמכי מטכ"ל, פיקוד הצפון, אוגדה 36 ויחידותיה, ספרים ומאמרים בעיתונות.

השנייה היא גזרת המובלעת שהתאפיינה בלחימה סטטית, בעיקר חילופי אש ארטילריים. בה הוצב רוב הכוח של פיקוד הצפון למשימות הלחימה השוטפת ובכוננות למלחמה. תחלופת הכוחות בגזרה זו הייתה רבה, ובעבודה זו התייחסתי בעיקר לתקופה האחרונה שבה הלחימה הייתה עצימה יותר. בחקר גזרה זו הסתמכתי על מסמכים וגם על זיכרונות בעל פה ובכתב של מפקדים ששירתו בגזרה.

ברוב הספרים הקדישו הכותבים לתקופה מספר שורות עד דפים ספורים בלבד. גם מהכתוב וגם מהשיחות עולה אצל רובם זיכרון של תקופה קשה בהיבטים רבים: תנאי מחיה קשים, שהייה פסיבית תחת אש ותחושת נתק מהדרג הבכיר ומהעורף.

על אף תנאי הלחימה הקשים ועל אף הפסיביות שנכפתה על הצבא מתוקף הנסיבות, הושגה מטרת האחיזה בשטחי המובלעת והחרמון - להיות "קלף מיקוח". צה"ל מנע מהסורים הישגים צבאיים ומורליים, ובעצם ישיבתו בשטח הרחיק את הדרישות הטריטוריאליות שלהם מזרחה מ"הקן הסגול". בכך אפשר לדרג המדיני לנהל משא ומתן קשוח מול הסורים ולהגיע להסכם מיטבי שאותו שאף להשיג.

מאמר זה לא היה רואה אור אלמלא סיועם של עמיתיי במחלקה להיסטוריה ושל כל מי ששיתף אותי בזיכרונותיו. להם התודות.

רקע

עוצרים או תוקפים

ביום רביעי, 10 באוקטובר 1973, לאחר קרבות בלימה ומתקפת־נגד עקובים מדם, נהדפו ונסוגו הכוחות הסוריים משטחי רמת הגולן שאותם כבשו ב־6 בחודש ונערכו במערכי ההגנה המקוריים שלהם ממזרח ל"קו הסגול" (קו הפסקת האש 1967). השליטה ברמת הגולן, למעט בכתף החרמון, חזרה לידי צה"ל.

עם סיום המגננה ועם "השבת המצב לקדמותו" עלתה דילמה לגבי המשך הלחימה בחזית הסורית. שתי החלופות היו להישאר בקווי הגנה על פי "הקו הסגול" או על פי התפיסה שרווחה באותם ימים - לנצל הצלחה, לתקוף ולהעביר את הלחימה לשטח סוריה בראייה כוללת של המלחמה ובזיקה לחזית הדרום.

לעצירה על בסיס "הקו הסגול" היו יתרונות טקטיים מהיותו מבוסס על תוואי שטח שולטים ובני־הגנה. בהיבט האסטרטגי יכולה הייתה העצירה לאפשר להעביר אוגדה אחת לפיקוד הדרום ולרכז מאמץ כנגד הצבא המצרי. אולם המשמעות של העתקת המאמץ לדרום הייתה כרוכה בעצירת הלחימה ההתקפית למשך כארבעה ימים - הזמן הנדרש להעתיק כוחות בין החזיתות. מהלך כזה יכול היה להתפרש כחולשה של צה"ל, ודימוי זה עלול היה להשפיע על המהלכים הצבאיים והמדיניים. זה היה הנימוק העיקרי בהחלטתו של הרמטכ"ל, רא"ל דוד (דדו) אלעזר, לצאת למתקפה בשטח סוריה, להכריע בחזית אחת ואז לפנות לשנייה.³

בסיכום דיון של ועדת השרים לענייני המלחמה שבו אושר המהלך, סיכמה ראש הממשלה גולדה מאיר את תכלית המתקפה המכוונת: "להשיג הישג של שטח מעבר לקו הפסקת האש ולשיפור עמדותינו ולתכלית של מיקוח מדיני".⁴

3 שמעון גולן, **מלחמה ביום הכיפורים - קבלת ההחלטות בפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים**, צה"ל - "מערכות", משרד הביטחון - ההוצאה לאור ומושב בן־שמן: מודן, 2013 (להלן: גולן), **מלחמה ביום הכיפורים**, עמ' 680.

4 שם, עמ' 689.

ההתקפה

עם סיום קרב הבלימה היו שלוש האוגדות שברמת הגולן במצב של שחיקה ושל עייפות רבה - בצפון הייתה אוגדה 36 בפיקוד תא"ל רפאל איתן (רפול), במרכז - אוגדה 210 בפיקוד אלוף (במיל') דן לנר, ובדרום - אוגדה 146 בפיקוד תא"ל משה (מוסה) פלד. מולם ניצבו שרידי הכוחות הסוריים שהשתתפו במתקפת הפתע ב־6 באוקטובר 1973. אלה היו ערוכים מחדש במערכיהם הקבועים - דיוויזיות 5 ו־9 בדרום רמת הגולן ודיוויזיה 7 בצפונה. כתף החרמון עדיין היה בידי הסורים.

ב־11 באוקטובר בשעה 11:15 הבקיעה אוגדה 36 בצמוד למורדות החרמון, ואוגדה 210 בדירוג אחריה - באזור קוניטרה (ציר "אמריקה"). האוגדות נדרשו להגיע לקו סעסע-כנכר, וממנו ניתן לירות בתותחים לפאתי דמשק. אולם עקב הצורך לבלום כוחות משלוח עיראקיים וירדניים נעצרה ההתקפה ממערב לקו זה.

בליל 21-22 באוקטובר, ערב הפסקת האש, רוכז מאמץ לכבוש שוב את החרמון. חטיבות 1 ו־317 יצאו להתקפה רגלית ומוטסת במבצע "קינוח". בסיומה החזיר צה"ל לידיו את השליטה בכתף החרמון והשתלט על רכס החרמון עד לשיאו - נ"ג 2814.⁵

ב־23 בו נערכו הסורים עם כוחות המשלוח לתקוף את הכוח הישראלי שבמובלעת, אולם בעקבות ההסכמה המצרית להפסיק את האש, הסכימה גם סוריה לכך על פי החלטת מועצת הביטחון 338. ההתקפה בוטלה, והפסקת האש נכנסה לתוקפה ביום רביעי, 24 באוקטובר.

המלחמה נסתיימה, אך האש לא פסקה.

הזירה

השטח

רמת הגולן

גזרת המובלעת ברמת הגולן היא מישור בזלתי (14X23 ק"מ) המשתפל ממורדות החרמון מגובה 1,300 מ' (באזור בית ג'ן) לכיוון דרום-מזרח

5 משה גבעתי, **המערכה בחרמון - הקרבות ברכסי החרמון במלחמת יום הכיפורים**, צה"ל - "מערכות", משרד הביטחון - הוצאה לאור ומושב בן-שמן: מודן, 2015 (להלן: גבעתי, **המערכה בחרמון**), עמ' 288.

לגובה של כ-850 מ' (באזור תל מל). במישור זה פזורים ובולטים מעל פני השטח תילים געשיים, הגבוה שבהם הוא תל שער (1,136 מ'), ומדרומו בולט תל חארה (984 מ'). בחלקה הצפון-מזרחי של הגזרה מצויה "הלג'ה הקטנה" - שטח רצוף סלעי בזלת גבוהים ומחורצים בגודל של כ-8x7 ק"מ אשר העבירות בו מוגבלת ביותר.

הציר המרכזי שבגזרה הוא ציר קוניטרה-דמשק ("אמריקה").⁶ צירים נוספים הנעים מזרחה הם ציר ג'ובתא אל-חשב-קטנא-דמשק ("צין") וציר מסחרה-נסג'י-כנכר-דמשק ("ציריד"- "ציקן"). בין צירים אלה מחברים צירי רוחב רבים. המרכזיים שבהם הם ציר מזרעת בית ג'ן-נסג'י ("יאיר"- "מסגד") וציר מסחרה-ג'ובתא אל-חשב ("ציריד"- "ציפה").

השטח חקלאי ברובו ומיושב בכפרים שננטשו עם הקרבות. הכפרים הצפוניים בגזרה - ג'ובתא אל-חשב וחאדר - הם כפרים דרוזיים שתושביהם נותרו במקומם.

גזרת החרמון

החרמון, חלקו הדרומי של הר מול הלבנון, הוא רכס הררי גירני שכיוונו הכללי הוא מצפון לדרום. באזורים הגבוהים של הרכס הוא חשוף לחלוטין, איננו מיושב ונתון לתנאי מזג אוויר קיצוניים. בשיפולים הדרומיים של ההר ניתן להבחין בשלושה גושים הרריים מדורגים: בצפון - פסגת ההר בגובה 2,814 מ' (להלן: שיא החרמון), שלוחה צרה באורך של כ-10 ק"מ בכיוון דרום-מערב משתפלת ממנה אל התרוממות ברום של כ-2,380 מ', ועליה שוכן מוצב "החרמון הסורי". כשלושה ק"מ מדרום לו נמצאת שלוחת "כתף החרמון" ברום של 2,000-2,500 מ'. שטח זה החזיק צה"ל מ-1967, ועליו נמצא מוצב "החרמון הישראלי".

אל ה"חרמון הישראלי" הובילה דרך ממג'דל שמש; אל "החרמון הסורי" הובילה מצפון דרך היוצאת מהישוב הסורי ערנה דרך האוכף שבין החרמון הסורי ל"שיא", אוכף עליו שולט מוצב "הפיתולים"; הדרך שבין "החרמון הישראלי" ובין "החרמון הסורי" והדרך שבין מוצב "הפיתולים" ובין ה"שיא" נפרצו בלחימה.

6 כל שמות הקוד הם על פי מפת הקוד רענן שהייתה בתוקף באותה עת.

הזירה הפנים-ישראלית

בתקופת השהייה במובלעת געשה הארץ, והמלחמה הותירה משקעים רבים. רגשות ההערצה והאדרה של מנהיגי המדינה ושל מפקדי צה"ל שאפיינו את החברה הישראלית אחרי מלחמת ששת הימים, הפכו בבת אחת למרמור, לביקורת נוקבת ולאכזבה, והאמון במנהיגות ובפיקוד הבכיר נסדק.

רבים מאנשי המילואים שגויסו למלחמה המשיכו לשרת חודשים לאחר סיומה. מחאתו של קצין המילואים - סרן מוטי אשכנזי שפיקד על מעוז "בודפשט" בימים הראשונים של המלחמה - הציתה גל מחאות של אנשי מילואים ושל אזרחים. הפגנות נערכו ברחבי הארץ, והיו חיילי מילואים ששוחררו ועשו את דרכם ישירות אל רחבת ההפגנה.

סוגיית הנעדרים והשבויים הייתה אף היא על הפרק ולוותה במחאות ציבוריות של המשפחות שלא ידעו מה עלה בגורל בניהם. "אנחנו אימהות - רעיות החיילים פונות בקריאה דחופה זו לממשלת ישראל ... חילופי שבויים תנאי ראשון להפסקת אש", נכתב במכתב גלוי לממשלה.⁷

בדצמבר 1973 נערכו בחירות לכנסת. גולדה מאיר, ראש הממשלה במלחמה, קיבלה שוב את המנדט להרכיב את הממשלה, ובה אוישו התפקידים הבכירים באופן זהה להרכבה ערב המלחמה. ב-18 בנובמבר 1973 בלחץ הציבור החליטה הממשלה למנות ועדה ממלכתית לבדיקת אירועי המלחמה בראשות נשיא בית המשפט העליון שמעון אגרנט. הצורך לעמוד לפני הוועדה העסיק את בכירי צה"ל והדרג המדיני. ב-1 באפריל 1974 פרסמה הוועדה דו"ח ביניים, ובו הטילה את האחריות לכשלים במלחמה על הדרג הצבאי, והמליצה לנקוט צעדים אישיים נגדו.

לעומת זאת לוועדה לא היו המלצות אישיות לגבי הדרג המדיני, והדבר עורר ביקורת רבה. ב-11 באפריל התפטרה גולדה מאיר, אך הממשלה המשיכה לתפקד כממשלת מעבר עד 3 ביוני, שלושה ימים לאחר כניסת הסכם הפרדת הכוחות עם סוריה לתוקף.

7 ארכיון המדינה, פניה דחופה לממשלה, 25.10.1973, עמ' 77.

צה"ל

המשימה העיקרית של צה"ל הייתה לשקם עצמו במהירות ולהעמיד יחידות כשירות ללחימה אל מול איום חידוש המלחמה.⁸ הצורך למלא את השורות ולהקים יחידות חדשות הביא לרכש ולהצטיידות בהיקף נרחב ולהכשרת כוח אדם מזורזת. כמו כן הטיפול בפצועים ובמשפחות החללים והשבויים דרש זמן רב ותעצומות נפש הן מהמפקדים שאך זה סיימו את המלחמה והן מהמערכת הצבאית וממשרד הביטחון.

בצמרת הפיקוד של צה"ל שררה אווירה עכורה בסיום המלחמה ("מלחמת הגנרלים") ועברה שינויים רבים של בעלי תפקידים בכירים. אלוף שמואל גונן (גורודיש), אלוף פיקוד הדרום, הועבר מתפקידו בסיום המלחמה, ומסקנות ועדת אגרנט זיעזעו את הקצונה הבכירה. הרמטכ"ל, רא"ל דוד אלעזר, התפטר מייד לאחר פרסום דו"ח הביניים, וראש אמ"ן, אלוף אלי זעירא, הודח מתפקידו.

אלוף מרדכי (מוטה) גור שחזר משליחות בארצות הברית החליף ב-16 בינואר 1973 את אלוף יצחק חופי בתפקיד אלוף פיקוד הצפון (אף ששירת בתפקיד זה בעבר). ב-15 באפריל מונה גור לרמטכ"ל, ותא"ל רפאל איתן (רפול), מפקד אוגדה 36 במלחמה, מונה לתפקיד אלוף פיקוד הצפון, ואת מקום מפקד אוגדה 36 תפס תא"ל אביגדור בן-גל (ינוש) ששימש מח"ט 7 במלחמה. חילוף נוסף היה מינויו של אלוף הרצל שפיר לתפקיד ראש האג"ם באפריל 1974. שפיר נכנס לתפקיד לאחר שבחודשים שלאחר הפסקת האש מילאו אותו שניים: אלוף רחבעם זאבי ("גנדי") ואלוף יצחק חופי (חקה").

אף שהכול הכירו בחשיבות העמידה האיתנה של כוחות צה"ל בגזרה הסורית, לא היה זה העניין הראשון בסדרי העדיפות, בהקצאת המשאבים ובתשומת הלב הפיקודית והציבורית.

האויב

סוריה

אף שבימים האחרונים של המלחמה האמינו הסורים שיש בכוחם, עם חילות המשלוח, להמשיך בלחימה ולהגיע להישגים מול כוחות צה"ל במובלעת, הסכימה ההנהגה בדמשק, בעקבות מצרים, להפסקת האש

8 מוטה גור, ראש המטה הכללי, תל-אביב: מערכות, 1998 (להלן: גור, ראש המטה הכללי), עמ' 22.

בהתאם להחלטת מועצת הביטחון 338. הנימוק הרשמי לכך היה נטישת מצרים את המערכה, שבה לסוריה לבדה אין סיכוי.⁹

העיראקים שהיוו את עיקר חיל המשלוח והעבירו שתיים מתוך שלוש דיוויזיות השריון שלהם ועוד יחידות חי"ר בסד"כ של דיוויזיה נוספת לסוריה, מחו על החלטה זו. הם ראו בה כניעה וויתור על הזדמנות לפגוע בישראל, וחמור מכול – הכרה בקיומה. לפיכך החליטו להחזיר מייד את כוחותיהם לארצם.¹⁰ עד 5 בנובמבר 1973 לא נותרו חיילים עיראקים בסוריה. ב־1 בינואר 1974 חזר לארצו גם כוח המשלוח הירדני.

להבדיל מהמצרים שהחלו במשא ומתן מול ישראל מייד בשוך הקרבות, הסורים דרשו שצה"ל ייסוג משטחי המובלעת כתנאי להידברות.¹¹ קלף המיקוח שלהם היה השבויים שבידיהם. הם מנעו את ביקורי הצלב האדום, וסירבו לפרסם את רשימת השבויים. הסורים רצו שהעברת שמות השבויים תהיה חלק מהמשא ומתן, ואילו ישראל עמדה על כך שיהיה זה תנאי לפתיחתו. על אף החובה המוסרית ועל אף הלחץ הציבורי עמדה ישראל על כך שלא יהיה כל משא ומתן ללא קבלת הרשימה. לבסוף, מלחץ שהפעיל מזכיר המדינה האמריקאי הנרי קיסינג'ור ומלחץ של ברית המועצות,¹² נתרצה אסד, נשיא סוריה, וב־27 בפברואר 1974 הגיע קיסינג'ור לירושלים מדמשק עם רשימת השבויים שהיו בידי סוריה.¹³

הלחימה במובלעת לא פסקה והמשיכה למעשה בעצימות נמוכה, וזו התבטאה בחודשים הראשונים לאחר הפסקת האש בתקריות אש, בעיקר

9 פטריק סיל, **אסד המאבק על המזרח התיכון**, תל-אביב: מערכות, 1993 (להלן: סיל, **אסד**), עמ' 222.

10 אמציה ברעם, "אידאולוגיה ואינטרסים ביחסי סוריה עיראק" בתוך: אבנר יניב, משה מעוז ואבי קובר (עורכים), **סוריה ובטחון ישראל**, תל-אביב: מערכות (להלן: יניב, מעוז וקובר), **סוריה ובטחון ישראל**, עמ' 205.

11 שמעון גולן, **הפרדת כוחות בצל התשה: קבלת החלטות בדרג האסטרטגי במשא ומתן על הסכמי הפרדת הכוחות אחרי מלחמת יום הכיפורים**, צה"ל – אמ"ץ – תוה"ד – המחלקה להיסטוריה, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, מושב בן-שמן: מודן, 2019 (להלן: גולן, **הפרדת כוחות בצל התשה**), עמ' 143.

12 אפרים קרש, "נישואין של אי נוחות: ברית המועצות וסוריה", בתוך: יניב, מעוז וקובר, **סוריה ובטחון ישראל**, עמ' 247.

13 גולן, **הפרדת כוחות בצל התשה**; על פי סיל, נשלחה רשימת השבויים לוושינגטון והועברה לקיסינג'ור ב־20 בפברואר בידי נציג סוריה בהבטחה שתשהה אצלו, אך הוא מסרה לשמחה דיניץ מייד, ראו: סיל, **אסד**, עמ' 241.

ארטילריות, בייחוד לעבר כוחות שעסקו בעבודות עפר ובביצורים. ב־7 במארס 1974 הורה נשיא אסד על פתיחת מלחמת התשה בעצימות גבוהה, וזו התחילה למחרת.¹⁴ המטרה המדינית הייתה להשפיע על ישראל ועל בעלות בריתה להתפשר ולשנות את עמדותיהן. ברמה הצבאית היו מטרות אלו: גרימת נזק בנפש וברכוש, החזקת כוחות רבים בכוננות וכפיית צורך בגיוס מילואים. כמו כן ראו הסורים במלחמת ההתשה כמעין "סמטה" המאפשרת מעבר מהיר למלחמה טוטלית.¹⁵

גם בהמשך, למרות קיום המגעים להסדר, המשיכו הסורים לדבוק בתפיסתם וראו בלחימה כלי אפקטיבי ליצירת לחץ ולשיפור עמדתם. האש לא חדלה ואף התגברה ככל שהתקדם המשא ומתן עד למועד כניסת הסכם הפרדת הכוחות לתוקפו.

הזירה הפלסטינית בלבנון

נוסף על הלחימה בסורים בחזית הגולן ובחרמון, פעל הפיקוד בלבנון כנגד ארגונים פלסטיניים שפעלו משטחה. פעילות המחבלים באה לידי ביטוי בתקריות רבות עם כוחות צה"ל וכנגד יישובים בצפון. בתקופה זו התרחשו אירועים שהשפיעו על הציבור בכלל ועל תחושת הביטחון של תושבי הצפון בפרט. די לציין את אירוע קריית שמונה שבו חדרו מחבלים לעיירה ב־11 באפריל 1974 ורצחו 16 אזרחים והרגו שני חיילים, ואת אירוע מעלות ב־15 במאי 1974 שבו השתלטו מחבלים על בית ספר במעלות, ובפעולת החילוץ נרצחו 22 תלמידים וארבעה אזרחים, נפצעו 64, ונהרג חייל אחד.¹⁶

המחבלים ששלטו במורדות המערביים של רכס החרמון, אזור שכונה "פתחלנד", אפשרו לכוחות הסוריים לפעול משטחם, ובין השאר, התירו להם לפרוס זמנית סוללות טק"א אס-איי-6.¹⁷ צה"ל הגיב באש וערך פשיטות, אולם דחה רעיון של פעולה רחבת היקף בפתחלנד. בהקשרנו ניתן

14 פסח מלובני, **מצפון תפתח הרעה: צבא סוריה - עלילותיו ומלחמותיו - מבט מדמשק**, תל אביב: המכון לחקר מלחמות ישראל ו'Contento de semric', 2014 (להלן: מלובני, **מצפון תפתח הרעה**), עמ' 495.

15 חצב, **השפעת מלחמת ההתשה בגולן והרקע הצבאי והפוליטי אוגוסט-ספטמבר 1974**, מקור: אל-מג'לה א־זרעיה אל-ערבייה (المجلة الزراعية العربية), 17.02.75.

16 מתוכם אזרח שסייע בחילוץ ונפטר מפציעתו בשנת 1978.

17 מזכירות הפיקוד העליון - לשכת הרמטכ"ל, **דיון המטה הכללי של צה"ל 74-17**, 22 אפריל 1974 (להלן: מזכירות הפיקוד העליון, **דיון מטכ"ל 17-74**), עמ' 3.

לסכם שהזירה הלבנונית דרשה גם היא קשב ניהולי ומשאבים לא מועטים מפיקוד הצפון.

הזירה הבין-לאומית¹⁸

מצרים, שותפתה של סוריה למלחמה, הסכימה להפסקת אש ללא תיאום עימה, החלה במשא ומתן ישיר בק"מ ה-101, וב-18 בינואר 1973 חתמה על הסכם הפרדת הכוחות כחלק משינוי אסטרטגי ביחסה לישראל¹⁹ ולארצות הברית. מהלכים אלה העמידו את סוריה במצב בעייתי ביחס לאסטרטגיה ולתפיסת עולמה, הן מעצם השארתה לבד במאבק בישראל והן מעצם יצירת תקדימים שעימם נאלצה גם סוריה ל"יישר קו".

לארצות הברית היה תפקיד מרכזי בהשגת ההסכם לסיום הלחימה. האינטרסים העיקריים שהנחה היו בניית מעמדה כמעצמה דומיננטית, דחיקת ההשפעה והמעורבות הרוסית במזרח התיכון והסרת החסם (אמברגו) הנפט שגרם למשבר אנרגייה עולמי.²⁰ פרשת ווטרגייט גרמה לנשיא ריצ'רד ניקסון לדחוק לסיים את המשבר בהקדם. בהקשר זה יש להדגיש את תלות ישראל בארצות הברית. זו באה לידי ביטוי במלחמה והשפיעה על שיקוליה בניהול המערכה והמהלכים לסיומה.²¹

לאחר שנוכחו הרוסים שמצרים מפנה להם עורף לטובת ארצות הברית, הם מיקדו את מאמציהם בשימור ובביסוס מעמדם בסוריה. עם זאת חשוב היה להם שלא להתעמת עם האמריקאים ואף להיות מתואמים עימם בנושאים מסוימים מתוך אינטרס משותף לפתוח את תעלת סואץ ולהתקדם לקראת הסכמי סאל"ט.²²

18 להרחבה בנושא זה קראו במאמרו המעמיק של עמיתי ד"ר יניב פרידמן, **המערכה המדינית-צבאית סביב הסכם הפרדה עם סוריה, דצמבר 1973 - מאי 1974** בגיליון זה.

19 גולן, **הפרדת כוחות בצל התשה**, עמ' 190.

20 דברי שר הביטחון משה דיין בתוך: מזכירות הפיקוד העליון, **דין מטכ"ל 74-15**, עמ' 16.

21 שם.

22 **Strategic Arms Limitation Talks** - כינוי לשיחות ולהסכמים שנחתמו בעקבותיהן (בשנים 1972 ו-1979) בין ברית המועצות לארצות הברית להגבלת כלי הנשק ומוֹרֵץ החימוש בין המעצמות.

המערכה

סוריה

אף שנחל הצבא הסורי תבוסה ברמת הגולן, עוד במלחמה החל בתהליך של שיקום ושל התארגנות מחדש. הרוסים הזרימו לסוריה ציוד רב למילוי החוסרים, ויחידות התארגנו מחדש והתאמנו בד בבד עם הלחימה.²³

במארס 1974 עמד הצבא הסורי על סד"כ של 1,900 טנקים, כ-1,300 מהם בחזית. מול ישראל נערכו הסורים עם ארבע דיוויזיות כך:

1. דיוויזיית שריון 3 בעוצמה של 327 טנקים, ממורדות החרמון ועד כנכר.
2. דיוויזיית חי"ר 7 בעוצמה של 220 טנקים, מכנכר ועד כפר שמס.
3. דיוויזיית חי"ר 9 בעוצמה של 230 טנקים, מכפר שמס ועד תל כודנה.
4. דיוויזיית חי"ר 5 בעוצמה של 150 טנקים, מצומת רפיד ועד הרוקאד.
5. בעורף הכוחות הייתה ערוכה דיוויזיית שריון 1 בעוצמה של 200 טנקים ככוח עתודה מטכ"לי.

במערך כוחות זה שולבו גם כוחות משלוח סעודי (חטיבת חי"ר) ומרוקאי (חטיבת חי"ר).²⁴ המערך הארטילרי הסורי כלל 150-189 סוללות ארטילריות בטווח הירי לכוחותינו.²⁵

הפעילות הסורית נגד צה"ל ברמת הגולן התבטאה בעיקר בירי ארטילרי. רובו נורה אל מוצבי צה"ל הממוקמים על התילים, אך גם הופעל לעבר כוחות צמ"ה (ציוד מכני הנדסי) שעבדו בשטח ולעבר יחידות ארטילריה ושריון שנערכו בעורף התילים. הסורים צפו על כל שטח המובלעת הן ממורדות החרמון והן מתל חארה בדרום. הירי בוצע באופן יזום או בתגובה על ירי או על פעילות צה"ל. ככלל ריכזו הסורים את רוב הירי לשטח המובלעת

23 דברי ראש אמ"ן בתוך: מזכירות הפיקוד העליון, **דין מטכ"ל 74-15**, עמ' 3.

24 מפקדת פיקוד צפון – מודיעין, **"טרויה" סיכום מודיעין מס' 1**, 7 מארס 1974.

25 מת"פ צפון, **סיכום מלחמת ההתשה בצפון**, 1974, א"צ (ארכיון צה"ל) 16-157/1986 (להלן: מת"פ צפון, **סיכום תותחנים**), עמ' 2.

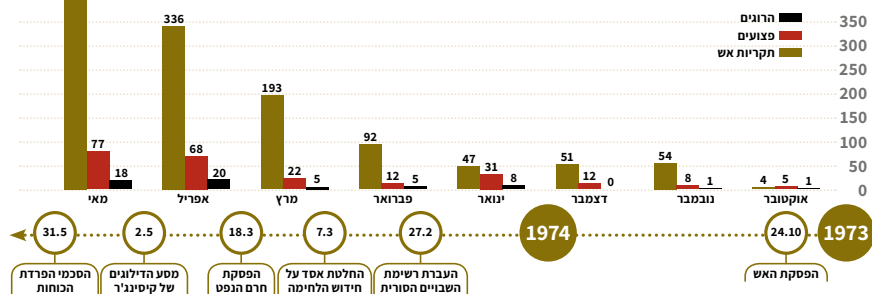
והחרמון, אך גם ייעדו אותו למתקני צה"ל וליישובים שברמת הגולן, אם כי ירו בכמות מועטה יותר ביחס לאש במובלעת.

אולם לא כך היה בגזרת החרמון. את שיא החרמון תפסו הסורים כנקודה אסטרטגית וכסמל. לטענתם, האחיזה הישראלית בשטחים שנכבשו ברכס החרמון אינה חוקית מכיוון שהמקום נתפס לאחר הפסקת האש.²⁶ עם תום החורף ניסו הסורים להיאחז בשיא החרמון ובני"ג 2682 המצויה כ-2 ק"מ מצפונו, וסללו אליה דרך במאמץ הנדסי שנתקף לא אחת בידי חיל האוויר. גם לאחר השתלטות צה"ל על שיא החרמון בימים 13-14 באפריל 1974 המשיכו הסורים בלחימה, בהפגזות בלתי פוסקות, בתקיפות קרקעיות ובפעולות חבלה בעיקר על הציר המוליך ל"שיא". מבחינתם, שיא הפעילות היה הפשיטה על חניון טנקים מחלקתי בני"ג 2465.²⁷

למעט הפעילות בשיא החרמון, לא קיימו הסורים פעילות קרקעית יזומה ניכרת. היו חדירות של חוליות מודיעין, שחלקן נתפסו, ומספר מוגבל של פעולות חבלה ותקיפות קרקעיות, בהן מיקוש ומארב על סיור בתל מרעי ב-15 בנובמבר 1973.²⁸

חיל האוויר הסורי פעל גם הוא במתכונת מוגבלת. מוצב שיא החרמון נתקף מהאוויר ב-28 במאי, וכוחותינו באזור צומת מע"ץ נתקפו ב-19 וב-24 באפריל. בלחימה זו איבדו הסורים שבעה מטוסים.

תקריות אש ונפגעים ברמת הגולן לאחר הפסקת האש

גרף התקריות והנפגעים בגזרה הסורית, 24 באוקטובר 1973 עד 31 במאי 1974

26 דברי אלוף שלמה גזית בתוך: מזכירות הפיקוד העליון, **דיון מטכ"ל 74-15**, עמ' 2: "הגישה הסורית לא משלימה עם הישיבה שלנו על החרמון הסורי, על שיא החרמון ועל הפיתולים".

27 מלובני, **מצפון תפתח הרעה**, עמ' 503. על חשיבות המבצע בעיני הסורים ניתן ללמוד מפרסומים שבהם התגאו על אבדות צה"ל: 22 הרוגים ו-3 שבויים.

28 ב-15 בנובמבר 1973 הותקף כוח הסיור בתל מרעי, ולכוחותינו הרוג אחד. אג"מ-מה"ד-היסטוריה - ענף סיקור ביטחון שוטף, **דו"ח בט"ש 1973**.

צה"ל

מדיניות הפעלת הכוח, המטרות והשיקולים

כנגזר מהתכלית המדינית ולנוכח החשש מהתלקחות מחדש של המלחמה, הייתה המטרה הצבאית "להחזיק בשטח שנתפס, להיות מוכנים לבלום התקפה סורית באם תהייה ויחד עם זאת להימנע מהסלמה ולחסוך בנפגעים"²⁹.

השיקולים העיקריים בהפעלת הכוח היו אלה:

1. להתמודד עם הלחימה הסורית המתמשכת לאורך קו המגע;
2. להיות ערוכים לאפשרות של הסלמה ושל מתקפה סורית;
3. להחזיק בסד"כ המינימלי הנדרש לקיום המשימה, בעיקר כדי להוריד את הנטל מצבא המילואים;
4. להימנע משחיקה ומאבדות;
5. להכיל את הלחימה בתחומי המובלעת ורמת הגולן.

כדי שלא להסלים את הלחימה וכדי שלא להרחיב את האזורים שתחת אש, היו מעין "חוקי משחק" עם הסורים - צה"ל ירה משטחי המובלעת, וירי לעומק סוריה, בייחוד לעבר דמשק, הוגבל.

שמירת השגרה ביישובי רמת הגולן והגנתם היו שיקול חשוב במדיניות האש. כשיזם צה"ל יום קרב או ירי למטרות סוריות רגישות, ננקטו אמצעי ביטחון - רמת הגולן נחסמה לתנועת אזרחים, והיישובים קיבלו התראה כנדרש.

הישיבה בתחומי המובלעת נתפסה כישיבה זמנית עד ההסדר. לפיכך משאבי הביצורים והתשתיות שהושקעו במקום היו מוגבלים תוך התבססות על הקיים ועל פתרונות זמניים. מדובר ב"דילמת השקעת הכספים במקום זמני. השקעה בהצטיידות ארוכת טווח או בקווים שיתכן שמחר לא נחזיק בהם", אמר הרמטכ"ל.³⁰ בתוכנית העבודה לשנת העבודה 1974, אף שנכתבה לפני הסכם הפרדה, הושקעו עיקר המשאבים בבנייה ובביצור

29 סגן זהר לבקוביץ (מתחקר), סיכום שיחה עם אל"ם מנחם עיני קצין אג"ם פיקוד הצפון ב'73-74, המחלקה להיסטוריה, 30 באוקטובר 1975.

30 דברי הרמטכ"ל בתוך: מזכירות הפיקוד העליון, דיון מטכ"ל 74-15, עמ' 38.

מחדש של מערך ההגנה שלאורך "הקו הסגול" ולא במובלעת או בחרמון.³¹ מעבר לניהול השוטף של הלחימה המוגבלת בהתשה, ברקע היה האיום של מתקפה סורית ושל התחדשות המלחמה. למעשה, רוב הסד"כ, ביחוד סד"כ הטנקים שהוחזק ברמת הגולן, נמצא בכוננות למתקפה סורית ולא לפעילות הלחימה השוטפת.

במארס ובמאי 1974 הוכרזו מצבי כוננות מיוחדים בעקבות ידיעות מודיעיניות מדאיגות. בתחילת מארס הוכרזה כוננות "טרויה". נוסף על צעדי ההיערכות והגברת המוכנות בשטח,³² דרש הרמטכ"ל משר הביטחון אישור לגייס כוחות מילואים, להגדיל את סד"כ הטנקים ברמת הגולן שעמד על 420 טנקים בעוד 350 טנקים, ולגייס כ-20-24 אלף אנשי מילואים. שר הביטחון התנגד בתואנה שאין אינדיקציה ברורה למלחמה, ולכן יש להחזיק כוחות למגננה בלבד, ובכך היה, לדעתו, די בכוחות שהיו לפיקוד הצפון.³³ מצב כוננות נוסף ברמת הגולן הוכרז בתחילת אפריל (כוננות "רתיחה")³⁴ ובתחילת מאי.

במהלך התקופה דן המטכ"ל בשאלת המעבר ללחימה התקפית כדי לשבור את הקיפאון וכדי להביא לסיום מלחמת ההתשה, שבה לסורים היה יתרון ברור בכוח האש. נדמה היה שהמשא ומתן עם הסורים, בעיצומה של הלחימה, אינו נושא פרי והמחיר כבד. בעקבות זאת הציע הרמטכ"ל גור לשר הביטחון מהלך תקיפה מוגבלת כדי להביא לסיום ההתשה. אולם דיין לא קיבל את הרעיון, ובהמשך הובהר לרמטכ"ל שהממשלה מעדיפה את המשך המשא ומתן תחת אש על פני הרפתקה צבאית בתנאים מדיניים בעייתיים ובעיקר ללא תמיכה אמריקאית.³⁵ לפיכך הגדיר שר הביטחון את המדיניות: "לא נאפשר לסורים להתבסס בחרמון, נפעל נגד בסיסי הסורים ב'פתחלנד' בלבנון, ונמתן את האש במובלעת אם יעשו זאת גם הסורים".³⁶

31 בתקופה האמורה החלה שנת העבודה באפריל. בחודש זה כבר היו מגעים להפרדת כוחות, אולם התוכנית נכתבה לפני כן. מטכ"ל אג"ם-תוא"ר, **פקודת העבודה לצה"ל 1974**, 17 אפריל 1974; המחלקה להיסטוריה, **התבצרות לשנת 1974**,

32 מפקדת פיקוד צפון-אג"ם, **כוננות "טרויה"**, 6 במארס 1974.

33 גולן, **הפרדת כוחות בצל התשה**, עמ' 145.

34 אג"ם מבצעים - ענף מבצעים, **"מרציפן 3"**, 3 באפריל 1974.

35 גור, **ראש המטה הכללי**, עמ' 31.

36 שם, עמ' 34.

הארגון וההיערכות

עם סיום המתקפה בשטח סוריה הוגדרה המשימה: "פיקוד צפון יערך לבלימת התקפות תוך ביצוע התקפות נגד וניצול הצלחה",³⁷ ובהתאם נערכו הכוחות להגנה ולשהייה בקווי עצירת הלחימה. לנוכח השחיקה הרבה החל סבב בין האוגדות כדי לאפשר לכל יחידה לצאת לעורף לפרק זמן קצר לצורכי התארגנות. בימים 17-18 באוקטובר 1973, עדיין לפני תום המלחמה, במובלעת הוחלפה אוגדה 210 באוגדה 146.³⁸ עם כניסת הפסקת האש לתוקפה היו ערוכות שתי אוגדות במובלעת: בצפון הייתה אוגדה 36, ובדרום - אוגדה 146.³⁹ לאורך "הקו הסגול" שבדרום הרמה נערכו חטיבה 670 וגדוד השריון הפיקודי (גש"פ) 118. אוגדה 210 התארגנה ברמת הגולן.

ב-24 בחודש החליפה אוגדה 210 המרועננת את אוגדה 36 שיצאה להתארגנות בעורף.⁴⁰ בהמשך חזרה אוגדה 36 לקו החזית, החליפה את אוגדה 146 בגזרה הדרומית והייתה אחראית גם לגזרת "הקו סגול" שבדרום רמת הגולן, שאותה הפקידה בידי חטיבת הקו 820.⁴¹ בימים 7-8 בינואר 1974 הצריחו האוגדות את גזרות האחריות. אוגדה 36 קיבלה אחריות לצפון המובלעת, ואילו אוגדה 210 - לדרומה ולגזרה הדרומית של רמת הגולן.⁴²

על חטיבה 317 שכבשה את ה"חרמון הסורי" והשתלטה על שיא החרמון הוטלה האחריות לגזרה זו מייד עם תום הלחימה. כתף החרמון ומורדותיו נותרו באחריות חטיבת הקו 820.

ב-10 בנובמבר 1973 הוקמה מפקדת "חרמונים" בפיקוד אל"ם בני ענבר, והיא הייתה אמונה על הגזרה שממגידל שמס עד שיא החרמון. המפקדה קבעה את בסיסה במסעֶדָה והחזיקה חפ"ק קדמי בחניון האוטובוסים. באפריל 1974 החליף אל"ם אפרים חירם (פיחוטקה) את אל"ם ענבר בתפקידו.⁴³

37 מפקדת פיקוד צפון-אג"ם, **הוראה מבצעית מס' 10**, 26 באוקטובר 1973.

38 אלחנן אורן, **תולדות מלחמת יום הכיפורים**, צה"ל - המחלקה להיסטוריה, משרד הביטחון - מנה"ר, 2013, עמ' 404.

39 אג"ם-מה"ד-היסטוריה, **אטלס מלחמת יום הכיפורים**, מפה 73: קווי הפסקת האש בצפון, 1983.

40 מפקדת גייסות השריון - תורת חש"ן, **ספר עוצבות חש"ן במלחמת יו"כ**, אוקטובר 1974.

41 מפקדת אוגדה 146 עברה בראשית נובמבר 1973 לפיקוד הדרום, ראו: מפקדת גייסות השריון-תורת חש"ן, **ספר עוצבות חש"ן במלחמת יו"כ - חזית הצפון - אוגדה 146**, אוקטובר 1974, עמ' 6.

42 מפקדת פיקוד צפון-אג"ם, **החלפה בין אוגדה 36 לאוגדה 210**, 2 בינואר 1974.

43 גבעתי, **המערכה בחרמון**, עמ' 414.

בפברואר 1974 קיבלה אוגדה 36, שהוגדרה כאוגדה סדירה, את האחריות לגזרה הסורית כולה, ובכללה גזרת החרמונים. אוגדה 210 שחררה את מחצית סד"כ המפקדה, אך המשיכה להחזיק שתי חטיבות טנקים ברמת הגולן ככוח כוננות להתקפות נגד בכפיפות מבצעית לאוגדה 36.⁴⁴

המערכה בחרמון⁴⁵

כאמור, עם כניסת הפסקת האש לתוקפה ב-24 באוקטובר, היה כל רכס החרמון מכתף החרמון ועד לשיאו בידי צה"ל. האחריות לגזרת החרמון מ"הקו הסגול" וצפונה הוטלה על חטיבה 317, והיא נערכה כך: גדוד 471 - מפג"ד ועוד פלוגה - במוצב ה"חרמון הסורי" ופלוגה במנחתים; גדוד 567 מוקטן במוצבי "הפיתולים" (שולט על אוכף הדרך לערנה) ומוצב "זפת בטון" (שולט על צומת הצירים ל"חרמון הסורי", ל"חרמון הישראלי" ול"פיתולים"); ופלוגה מעורבת בפיקוד מ"פ מסייעת 471 בשיא החרמון.⁴⁶ היערכות זו הייתה הבסיס להיערכות הכוחות גם בהמשך.

מלכתחילה לא הייתה דרך מקשרת בין כתף החרמון ל"חרמון הסורי", ולשם כך נפרצה דרך המתחברת לציר שבין ה"חרמון הסורי" ובין מוצב "הפיתולים" וערנה. במבצע "קינוח" התארגן כוח הנדסה מגדוד צמ"ה פיקודי 570. כוח זה נע בעקבות הכוחות הלוחמים והחל לפרוץ את הציר מייד. הפריצה ארכה חמישים שעות, ומשהושלמה ב-25 באוקטובר היו מוצבי ה"חרמון הסורי" ו"הפיתולים" נגישים לרכב משטחנו. עד אפריל 1974 היה מוצב ה"שיא" מנותק לתנועת כלי רכב והיה תלוי בהספקה אווירית. עוד במבצע "קינוח" החלה הטסה של כוחות ושל אמצעים אליו. ההטסות היו כל משך שהיית כוחות צה"ל שם, וככל שמזג האוויר אפשר זאת.

44 מפקדת פצ"ן, **הערכות ותעסוקה ברמה"ג**, 31 ינואר 1974.

45 פרק הלחימה בחרמון במאמר זה הוא תמציתי. כדי להעמיק בנושא מומלץ לקרוא את ספרו של משה גבעתי, **המערכה על החרמון**, שעליו התבסס גם מאמר זה.

46 שם, עמ' 412.

הלחימה ב"גנרל חורף"

הכוחות שנערכו להגנה ולשהייה במרומי החרמון נאלצו להתמודד מלבד האויב הסורי גם עם "אויב" נוסף ופחות מוכר - החורף. השהות בגבהים שמעל 2,000 מ' מציבה אתגרי הישרדות שלא היו מוכרים לצה"ל עד אז, ומעבר לציוד חורף בסיסי הוא לא היה ערוך לתנאים שכאלה. כך לדוגמה, הכוחות שטסו לשיא החרמון צוידו במעילי דובון ובכפפות מהמלאי הקיים, שלא נתנו מענה מספק.

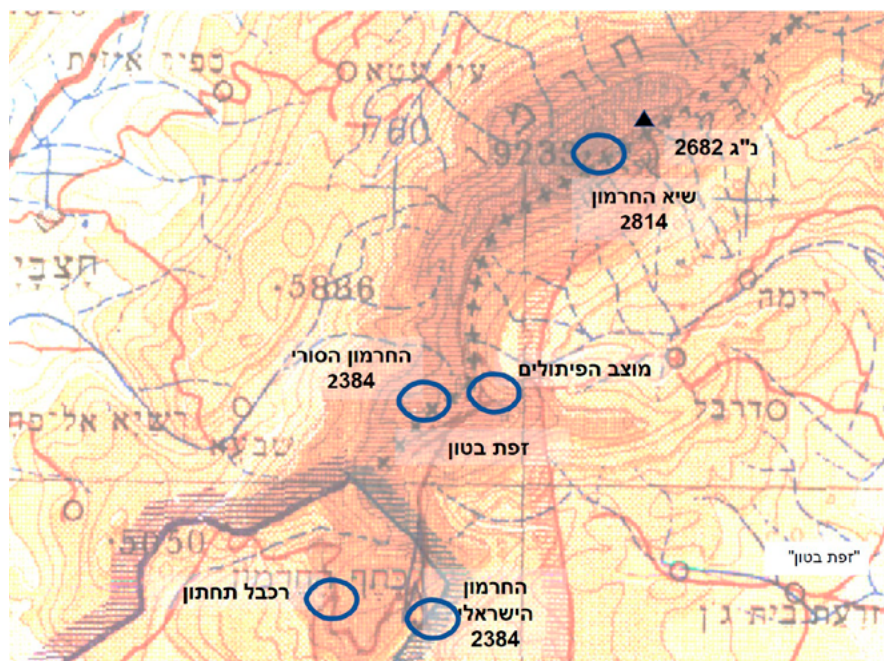
האתגר הגדול היה השהייה בשיא החרמון, והמקום היחידי שבו ניתן היה למצוא מחסה מהירי הסורי ומפגעי מזג האוויר היה מערה גדולה שנמצאה סמוך לפסגה. אולם המחסה היה מוגבל, רצפת המערה הייתה מוצפת, לא ניתן היה להסיק את המקום, והצפיפות הייתה רבה. תנאי הקור הקשים שמחוץ למערה הקשו על האנשים לצאת ממנה ולו לצרכים הבסיסיים ביותר.

במקומות גבוהים החורף מקדים. ב־1 בנובמבר 1973 הגיע כוח הצנחנים (חטיבה 317) שבשיא החרמון למצוקה. בפיקוד הצפון הוחלט לפנות את המקום במסע רגלי. הכוח התארגן לתנועה ויצא לדרך, אך לאחר תנועה של כשעה בתנאים קשים ומשלא מצאו את הדרך הבינו מפקד הכוח, רס"ן אהוביה נבות, ורופא הכוח שבתנאים שהיו ולנוכח מצבם הפיזי והנפשי של האנשים מוטב לחזור ל"שיא", וכך עשו.

לנוכח המצב לגזרה הוזנק כוח מיומן מיחידה 269 לפעול בתנאי שלג כדי לסייע בחילוץ הכוח השווה שם. הצוות שמנה 11 חיילים, בפיקוד סגן רמי לפידות, יצא עם חשכה, ב־1 בנובמבר 1973, ממוצב "הפיתולים" והחל לטפס על השלוחה העולה לשיא החרמון. על הקושי הפיזי שבטיפוס נוספו תנאי מזג אוויר קיצוניים וראות אפסית, ואלה הקשו על הניווט. במהלך העלייה קפא אחד הלוחמים, ועל אף מאמצי חבריו מצא את מותו. הכוח התקדם בקושי למרחק של כקילומטר וחצי מהשיא, ואליו חבר כוח מהמוצב שסייע להם לנוע אל המוצב ולהגיע אליו בצהרי יום המחרת. עוד באותו היום הצליחו מסוקים לנצל "חור בעננים" ולחלץ פצועים וחלק מהכוח,⁴⁷ ולמחרת, ב־3 בנובמבר, פינו את השאר. ב־8 בחודש הוטס כוח צנחנים ל"שיא", ובהמשך ניטש המוצב למשך כל ימי החורף.

47 עופר בר־שלום, **יובל לדורסי הלילה טייסת 118**, הוצאה עצמית בוגרי טייסת 118, מאי 2020 (להלן: בר־שלום, **יובל לדורסי הלילה**), עמ' 108.

מהבנת אתגר החורף ומלקחי החילוץ משיא החרמון, ב-21 בנובמבר הוחלט להקים יחידה ייעודית לפעולה בשלג - יחידת "ארז". היחידה בפיקודו של סגן דוד מתק החלה להצטייד בהתאם ולרכוש ידע ומיומנות. תוך זמן קצר הגיעה ליכולת מבצעית, וכבר בליל 31 במארס - 1 באפריל 1974 יצאה לסיור ראשון אל שיא החרמון.

גזרת החרמון

המערכה על שיא החרמון

עם בוא האביב התחדש מאבק השליטה במרומי החרמון. הסורים החליטו לרכז מאמץ בניסיון להשתלט על שיא החרמון,⁴⁸ וב-2 באפריל 1974 החלו לפרוץ את הדרך לעבר נ"ג 2682. ארבעה ימים לאחר מכן נצפו חיילים סורים מטפסים אל ה"שיא". בתגובה תקפו מטוסי חיל האוויר את המקום.

בליל 6-7 בחודש יצא כוח מיחידת "ארז" למשימת סיור אל ה"שיא" כדי לאתר פעילות סורית. הכוח הגיע אל הפסגה ללא קושי מיוחד ושהה

48 בתחילת אפריל לסורים היו גדוד קומנדו בערנה וגדוד צנחנים בקלעת ג'נדל. ב-21 באפריל האחריות לגזרה הוטלה על חטיבת חי"ר 68 מתוגברת בגדוד קומנדו, ראו: מלובני, **מצפון תפתח הרעה**, עמ' 498-499.

במקום כיממה. במהלך השהייה נתקל בשלושה חיילים סורים ושבה אחד מהם. מרגע זה ספג הכוח ירי ארטילרי, ובהמשך הותקף בידי פלוגה סורית. הכוח שזיחה את תנועת הסורים לעברו, נערך כראוי להגנה, בלם את התוקפים וגרם לנסיגתם. בליל 8 באפריל יצא רגלית לשטחינו והגיע באור יום למוצב "הפיתולים".⁴⁹

מאירועים אלה הוחלט להשתלט שוב על ה"שיא" כדי לטהרו מאויב, אם קיים בו, להתבסס במקום לשהיית קבע ולאפשר את פריצת הדרך.⁵⁰ למשימה התארגן כוח משולב של יחידה 269 ושל יחידת "ארז". ב־13 בחודש יצא הכוח בהרכב של 75 לוחמים בנגמ"שים לני"ג 2269 שמצפון למוצב "הפיתולים", ומשם החל לטפס ל"שיא" כשהוא מחולק לשלושה כוחות משנה: כוח השתלטות בפיקוד רס"ן עמירם לויין וסגנו, מפקד יחידת "ארז", סגן דוד מתק (29 לוחמים); כוח חילוץ (28 לוחמים); וכוח שסלל קו טלפון (18 לוחמים). לאחר פינוי פצוע שנפגע מנפילת פגז בדרך, הגיע הכוח אל אזור המוצב והתקרב אליו באופן מאובטח. הסורים שהו במערה תוך החזקת חוליית אבטחה סורית בעמדה שולטת (הכוד). חוליה זו פתחה בחילופי האש, ובהם נפצעו תשעה לוחמים. לאחר שחוסלה חוליית האבטחה, התנהל קרב בשטח הפתוח מול שאר הכוח הסורי שנחלץ מהמערה והשיב לחימה עד שנסוגו בחיפוי ארטילריה. הקרב כולו לווה בסיוע ארטילרי ומטוסי חיל האוויר. מסוקים פינו את הפצועים ותגברו את הכוח בלוחמים נוספים, ובהמשך - גם באמצעי לחימה והתבצרות. בסוף הקרב לכוח היו 17 פצועים, והסורים הותירו 12 גוויות בשטח.⁵¹ כוחות 269 ו"ארז" התפנו מהמקום, ועל כוח מחטיבת גולני שמתוך כוחות התעסוקה המבצעית בגזרה הוטל להחזיק את המוצב.

בד בבד עם הקרב החל כוח הנדסה לפרוץ את הדרך מ"הפיתולים" ל"שיא". פריצתה הסתיימה ב־15 בחודש, וכעבור יומיים עלתה פלוגת טנקים ל"שיא" ונפרסה במוצב ולאורך הציר.⁵²

49 מפקדת פיקוד צפון-אג"ם, דו"ח תקרית בשיא החרמון תאריך 6, 7, 8 אפר', 9 במאי 1974.

50 מפקדת פיקוד צפון-אג"ם, השתלטות על שיא החרמון, 13 באפריל 1974; אג"ם מבצעים, תפיסת שיא החרמון, 13 באפריל 1974.

51 אוגדה 36-מודיעין, דו"ח מיוחד בנושא חרמון, 14 באפריל 1974.

52 מוטה גור, מצפון ומים, תל אביב: מערכות, 1998, עמ' 265; אג"מ-מה"ד-היסטוריה - ענף סיקור ביטחון שוטף, ביטחון שוטף סיכום שנת העבודה 1974 (1 אפריל 74 - 31 מרס 75), 14 בנובמבר 1976 (להלן: היסטוריה, דו"ח בט"ש 74).

השהייה ב"חרמונים"

עם בוא האביב התנהלה עיקר הלחימה הקרקעית בסורים במרומי החרמון. צה"ל שלט ב"שיא", אך הסורים לא הפסיקו להטריד את המוצב ואת הכוחות שפעלו בסביבתו ולפעול באופן יזום נגדם. המוצב הופגז ללא הפסק, מזג האוויר הקיצוני גם בחודשי האביב ותנאי המחיה במערה היו קשים. בתנאים אלה התפתחו תופעות של מורל נמוך ושל משמעת לקויה. לפיכך הוחלט להחליף את החיילים אחת לשבוע.⁵³ מפקדים ותיקים שהתנדבו לכך, נשלחו לסייע בפיקוד ולחזק את רוח הלוחמים במקום.

בגזרת ה"חרמונים" נערכה גם פעולות יזומות, ותגבור ייעודי הוקצה למשימות אלה,⁵⁴ חלקן נערכו מעבר לקו כוחותינו. כמו כן בוצעו מספר סיורי מודיעין, שכונו "מיקרון", בעיקר כדי לבדוק אפשרויות לפריצת צירים.

היעד שאיים על ה"שיא" מצפון היה נ"ג 2682, כיפה שבה ניסו הסורים להתבסס ואליה ניסו לסלול דרך במעלה השלוחה מצפון. היו שסברו שיש לתפוס אותה ולהתמקם בה וניתן להבין שגם שר הביטחון חשב כך, אולם הרמטכ"ל דחה את הרעיון בגלל המשמעויות המבצעיות והמנהלתיות של החזקת כוח במקום.⁵⁵ במקום זאת נערכו כמה פעולות, שכונו "אורלנד", כדי שלא לאפשר לסורים להיאחז במקום ולפרוץ את הציר. שבעת מבצעי "אורלנד" פעלו במתכונת דומה - תנועה, תצפית, סריקת הכיפה ושהייה בה, בתחילה לכמה שעות ולאחר מכן ליום, לצורכי תצפית וטיווח.

לאחר אי-הצלחתו של כוח מפלס"ר גולני להגיע לנ"ג 2682⁵⁶ נשלח כוח מגדוד 202 ל"שיא" למשימה שהוגדרה "סיור אלים מלווה בפשיטה אפשרית".⁵⁷ הכוח הגיע לנ"ג ושהה בו ביום המחרת. בהמשך, מ-21 באפריל עד 9 במאי 1974 התקיימו עוד חמישה מבצעים דומים. באחד מהם, בליל 26-76 באפריל ("אורלנד 5"), נוצר מגע עם כוח סורי, והוא נסוג לאחר שנתקל באש כוחותינו.⁵⁸

53 מפקדת אוגדה 36-אג"מ, הנחיות לארגון פעולות ב"חרמונים", 18 באפריל 1974.

54 שם.

55 מזכירות הפיקוד העליון - לשכת הרמטכ"ל, דיון המטה הכללי ש צה"ל 74-18-29 אפריל 74, 30 באפריל 1974 (להלן: מזכירות הפיקוד העליון, דיון מטכ"ל 74-18), עמ' 33.

56 שם.

57 מפקדת אוגדה 36-אג"מ, מבצע "אורלנד" מס' 2, 20 באפריל 1974.

58 אג"ם מבצעים, אורלנד 5 דו"ח ראשוני, 27 באפריל 1974.

הציר שאורכו 8 ק"מ, העולה אל ה"שיא" ממוצב "הפיתולים", היה נקודת תורפה. הוא נע על שלוחה צרה, הקשה לתנועה, והיה גלוי לאויב משני צידיו, הלבנוני והסורי. הכוחות שנעו ופעלו לאורכו נצפו על ידי הסורים והיו יעד להפגזות, לחבלות ולתקיפות קרקעיות. כדי להחזיק את הציר פתוח צריך היה לקיים נוכחות ופעילות רצופה לכל אורכו.

ב-27 באפריל 1974 התחלף כוח מגדוד 202, שקיים פעילות סיור ותצפית לאורך הציר עם כוח מגדוד 890. ההחלפה בוצעה באור יום, ונצפתה על ידי הסורים. הללו ירו ארטילריה למקום, ובעקבות זאת שמונה לוחמים נהרגו, ושבעה נפצעו בעת שהיו מחוץ לנגמ"שים. מסוק סופר פרלון שהוזנק לפנות את הנפגעים התרסק בנחיתה, וששת אנשי צוותו נספו.

מפלוגת הטנקים שהוקצתה לגזרה, יועדה מחלקה לאבטח את הציר. בליל 1-2 במאי 1974 היא התמקמה בחניון לילה הסמוך לנ"ג 2465. זו הייתה נקודה קבועה שבה חנו הטנקים זה כשבועיים ללא אבטחה של חי"ר.⁵⁹ לאחר חצות הותקף החניון בידי כוח סורי רגלי שהגיע מכיוון לבנון. בדרכו ירה לעבר נגמ"ש הנדסה, אך האירוע לא דווח.⁶⁰ בהתקפה זו נהרג מפקד טנק, על טנק נוסף עלו הסורים ושבּו שלושה אנשי צוות. טנק המ"פ חילץ לאחור, ומשחזר לנקודת המארב באיחור מה, למעשה הסתיים האירוע. אירוע זה שגבה שני שבויים ושני הרוגים (גופתו של סמל בבנישתי שנלקח מהטנק הוחזרה בהחלפת הגופות), עורר סערה בצה"ל, והאשמות הוטחו הן על תפקוד המ"פ והן על הליקויים בהפעלה המבצעית של החניון שלא אויש בכוח אבטחה רגלי.⁶¹

המובלעת

ההיערכות

היערכות הכוחות להגנה בשטח המובלעת נועדה הייתה לתת מענה לא רק לאתגרי מלחמת ההתשה, ההפגזות, תקריות האש והאפשרות לתקיפות קרקעיות אלא גם להתקפה סורית בעצימות גבוהה ולחידוש המלחמה.

59 ליום זה הייתה משמעות מיוחדת היות שזה היה יום תחילת מסע הדילוגים של קיסינג'ר, ראו: גור, ראש המטה, עמ' 32.

60 אוגדה 36-מודיעין, פשיטה סורית על חניון טנקים בחרמון, מאי 1974.

61 מזכירות הפיקוד העליון – לשכת הרמטכ"ל, דיון המטה הכללי של צה"ל 19-74, 6 מאי 74, 6 במאי 1974 (להלן: מזכירות הפיקוד העליון, דיון מטכ"ל 19-74).

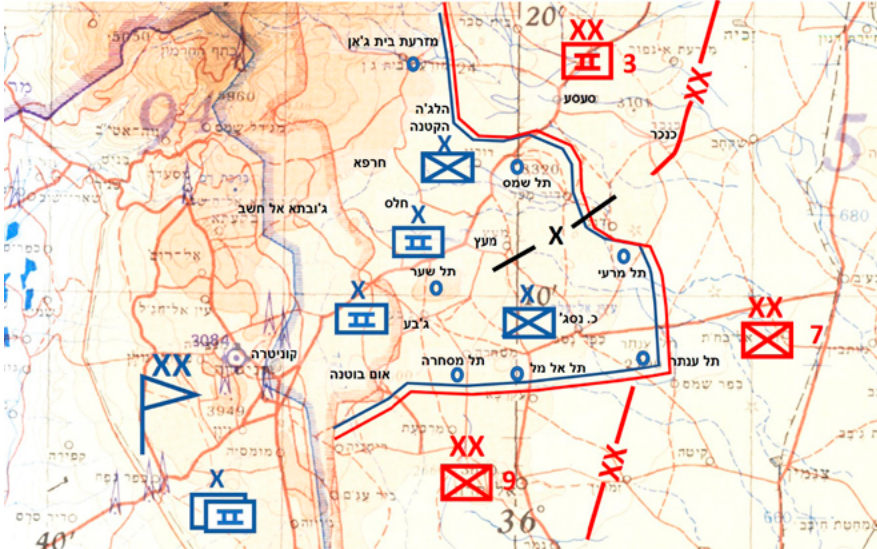
הכוחות נערכו להגנה, ומערך ההחזקה התבסס על מוצבים שנבנו ברובם על התילים השולטים בקו המגע. את מערך זה תפסו כוחות חי"ר או חרמ"ש, והוא חולק לשתי גזרות חטיבתיות. המערך הנייד נערך מאחורי קו המוצבים, על בסיס שתי חטיבות טנקים, חטיבה אחת בעורפה של כל גזרה. בעורף המערך נפרסו גדודי הארטילריה וסוללות נ"מ. המוצבים תוגברו בחלקם גם בחוליות טילי טאו ובפלגות נ"מ.

הפריסה:⁶²

1. גזרה צפונית:
 - א. חטיבת חי"ר צפונית - מפח"ט בג'ובתא אל-חשב; גדוד במזרעת בית ג'ן; גדוד בחרפא; גדוד בתל שמס.
 - ב. חטיבת שריון צפונית - מפח"ט וגדוד בצומת מע"ץ.
 - ג. גדוד טנקים בחלס; (פלוגות בחלס, במזרעת בית ג'ן ובחרפה).
 - ד. גדוד בעליקה.
2. גזרה דרומית:
 - א. חטיבה חי"ר דרומית - מפח"ט בג'בע, גדוד חומרית, גדוד סבסבא, גדוד אום בוטנה.
 - ב. חטיבת שריון דרומית - מפח"ט וגדוד בחאן ארנבא.
 - ג. גדוד טנקים בנסג' (פלוגות בנסג', בתל מרעי ובתל ענתר).
 - ד. גדוד בפיקוד גדוד החי"ר בג'בע (פלוגה באום בוטנה).
3. אגד ארטילרי 282 - גדוד תומ"ת סבסבא; גדוד תומ"ת צומת מע"ץ; גדוד מכמ"ת תל כרום; גד"כ (סוללה ב"קו הסגול"); גד"ב בתל דהור; מכמ"ת חאדר (סוללה רכבל תחתון); מכמ"ת בית ג'ן (סוללה חרמון סורי); וגד"ב "קו סגול".⁶³
4. ההנדסה - גדוד בצומת מע"ץ וגדוד בדלווה (רמת הגולן) העניקו סיוע הנדסה לגזרה כולה בשליטה אוגדתית.
5. במרכז רמת הגולן, נוסף על כוחות התעסוקה השוטפת, הוחזק כוח עתודה בסד"כ של שתי חטיבות טנקים.

⁶² משך שהייה במובלעת התחלפו כוחות רבים ומדי פעם נעשו שינויים בהיערכות בהתאם לאילוצים שונים. תיאור זה מציג את ההיערכות באפריל 1972, אך משקף את התפיסה המבצעית לאורך התקופה כולה. מפקדת אוגדה 36-אג"מ, **הערכות כוחות אוגדה 36**, 18 אפריל 1974. אוגדה 36-אג"מ, **פריסת סד"כ חש"ן ב-אוגדה 36 בחודש מאי**, 21 באפריל 1974.

⁶³ אגד ארטילרי 282-אג"מ, **ריכוז נתונים נכון ליום 31.3.1974**, 1 באפריל 1974.

מפת היערכות במובלעת

מערך ההחזקה

מערך ההחזקה התבסס על כוחות חי"ר וחרמ"ש. כשעלתה עצימות הלחימה בגזרה באפריל ובמאי 1974, היו אלה שתי חטיבות החי"ר הסדירות 1 ו-35. משימתם העיקרית של המוצבים הקדמיים הייתה להוות בסיס לתצפית ולהפעלת אש, למנוע חדירה סורית וכנגוד מזאת להגן על עצמם. המוצבים התבססו ברובם על תילי הגעש ששלטו על סביבתם. כל מוצב עמד בפני עצמו ולא התקיימה בהכרח הדדיות באש בין המוצבים. למעט מוצבים גדולים, כמו תל שמש, את רובם אייש סד"כ המחלקה.

מפקדות הגדודים פוצלו, כוחות מנהלתיים הושארו במחנות עורפיים ברמת הגולן, ובחזית הוחזקו רק חפ"ק המג"ד עם כוח מנהלה מצומצם. המפקדות נפרסו באתרים מרכזיים מאחורי קו המוצבים שבגזרתם, אך היו גם מפקדות שנפרסו על התילים עצמם משיקולים מבצעיים (כדוגמת תל שמש) ומתוך רצון להוות דוגמה ולהקל על הלוחמים (כדוגמת מפג"ד 567 שהתמקם במוצב תל חמד).⁶⁴

64 ריאיון עם אל"ם (במיל') אלישע שלם, רמת יוחנן, 27 באוקטובר 2022.

השהייה במובלעת, כאמור, נתפסה כזמנית, ולא הייתה כוונה להשקיע בתנאי מחיה ובביצורים מעבר למינימום הנדרש. המוצבים והמחנות שבעורפם נשענו בעיקר על מבנים ועל תשתיות סוריות נטושות. אלה תוגברו במבנים יבילים ובקרונונות רכבת שהוסבו לחדרי מגורים, למקלחות ולמטבחים, וגם מקומם של האוהלים לא נפקד. היו גם מוצבים שנבנו על תוואי שטח ללא תשתית קיימת ובוצרו בחופזה. לדוגמה, מוצב "חנה" שבפאתי הלג'ה התבסס על שטח שולט שאפשר תצפית על הסורים שמולו. המוצב הוקף בסוללת עפר להגנה מנק"ל, עמדת התצפית מוקמה במערה קטנה, ובונקר הלוחמים היה במעביר מים מתחת לכביש. משגברה האש הובאה למקום שלדת טנק לשמש עמדת תצפית. שלדות טנקים הובאו לעוד מוצבים לשמש כבונקרים יבילים.⁶⁵

מעבר לתשתית הביצורים הראשונית, היה צורך רב בעבודות ביצורים לא מקצועיות, כמו בניית עמדות, דיפון בשקי חול ותיקון נזקי ההפגזות. עבודות אלה הוטלו על כתפי הלוחמים שבמוצבים והיו חלק משגרת יומם או ליתר דיוק שגרת לילם. תחזוקה וביצור המוצב היו חיוניים הן בהיבטי המיגון והן בהיבטי מורל ומשמעת מבצעית. על כך אמר אלוף הפיקוד: "גדוד 202 תחת הפגזות כבדות עם נזקים חמורים, עם אבדות, היה במורל גבוה, כי הם עבדו מרגע שירדה החשיכה, עבדו כמו שדים עד הבוקר והמוצבים שלהם הפכו מלילה ליום וזה השפיע על החיילים לטובה מבחינת המורל והעיסוק".⁶⁶

בשטח כולו צפו הסורים מתל חארה וממורדות החרמון. המוצבים והמחנות קיימו שגרת פעילות ב"כוננות ספיגה" - להיות מוכנים בכל רגע למטח ארטילרי. צריך היה לצמצם חשיפה מיותרת וריכוז חיילים. בעת הפגזה אוישו רק עמדת המפקד בתצפית ועוד עמדה או שתיים לאבטחה. שאר החיילים שהו בכוננות בבונקרים ובמיגונים למיניהם. הסורים האזינו גם לרשתות הקשר והגיבו לנאמר בהם ולאיכוני המשדרים. קווי טלפון שנפרסו בשטח לא שרדו בדרך כלל. הדבר חייב למעט בדיבור גלוי ובדיבור בכלל.⁶⁷

65 עם הנסיגה מהמובלעת פונו 46 אשקוביות, 62 צריפי עץ מתפרקים, מכלות, קרונונות רכבת ו-16 טנקי טי-34. מפקדת פיקוד צפון-אג"מ, **אספרנטו פקודה מס' 2**, סודי ביותר, 30 במאי 1974.

66 **סטנוגרמה - כנס לקחי ההתשה ברמת הגולן**, איילת השחר, 18 באוגוסט 1984.

67 **ריאיון עם תא"ל (במיל) אריה צידון**, אורות, 15 בספטמבר 2022.

על אף הביצורים ועל אף אמצעי הזהירות שננקטו, לצה"ל היו נפגעים רבים מאש ארטילרית במוצבים. ב-17 באפריל נהרגו שני חיילים בתל ענתר (אחד מהם מרצה מתנדב); ב-1 במאי נהרגו שלושה חיילים, ואחד נפצע במוצב "כרמלה" המצוי בפאתים המערביים של הלגיה הקטנה; ב-2 בו נפגעו 12 חיילים במפח"ט גולני שבגי'בע; ב-21 בו נהרג מג"ד 890 בתל שמש; וב-26 בו נהרגו שלושה חיילים בתל ענתר.

המערך הנייד - השריון

יחידות השריון נועדו לגבות את כוחות ההחזקה שבמוצבים בעת תקיפה מקומית, לסייע להם ולהוות כוחות לבלימה ולהתקפות-נגד במקרה של התקפה סורית. השריון נפרס בריכוזים גדודיים ופלוגתיים בעורף מערך המוצבים. לכל חטיבת חי"ר הוקצה גדוד שריון תחת פיקודה, ורובו התרכז במפקדת הגדוד ופרס פלוגה או שתיים בגזרת חטיבת החי"ר בהתאם לשטח ולצורך הטקטי.

הטנקים הופעלו בתגובה על ירי סורי ובעיקר באופן יזום בימי קרב. בתכנון הירי הוקצו לטנקים מטרות בטווחים קרובים, למעט מקרה חריג שבו ירו אל מטרת רק"ם בתל חארה בטווח גדול מטווח הירי הישיר. לכן בוצע ירי מחושב בזווית גבוהה מזווית הגבהת הקנה, ונדרשה הכנת עמדה בשיפוע מתאים.⁶⁸

בהיבט המנהלתי נסמכו אפוא חניוני השריון על מבנים סוריים נטושים שתוגברו במבנים יבילים, בקרונות רכבת ובאוהלים. בעת הפגזה נכנסו אנשי הצוות לטנקים ומצאו מחסה בהם. במקום פריסתם של השריונאים הם ניהלו שגרת מחנה, טיפולים ואף אימונים.⁶⁹ עקב החשיפה לסורים העדיפו שהפלוגות הקדמיות, כדוגמת הפלוגה הסמוכה לתל ענתר, ידלגו בין חניוני יום ולילה במיקומים שונים על פני שהייה בחניון קבוע.⁷⁰

נחת ידה של הארטילריה הסורית לא הרפתה גם מכוחות השריון. לדוגמה, ב-2 במאי 1974 נפגע ונהרג איש צוות חדש שהגיע לגדוד בדקות הספורות שהיה חשוף בעת שעבר מהנגמ"ש שהביאו ממפקדת הגדוד אל הטנק.

68 **ריאיון טלפוני עם רפי רובין**, מ"פ ו' גדוד 77, 16 באפריל 2023; כפי שנעשה בקרב על המים בשנות השישים הראשונות.

69 **ריאיון עם תא"ל (במיל') עמוס כץ**, מח"ט 188 במובלעת, רחובות, 19 באפריל 2023.

70 **ריאיון טלפוני עם סא"ל (במיל') גידי פלד**, מ"פ ח' גד' 77, 13 באפריל 2023.

מעריך האש - התותחנים

"הארטילריה היא מלכת הקרב", ובמלחמת התשה - על אחת כמה וכמה. בגזרה הסורית, אל מול 150-180 סוללות אויב בטווח, היו 12 גדודי ארטילריה בתחילת פברואר, ומספרם ירד ל-8 בסיום הלחימה. במהלך ההתשה השתתפו 32 יחידות חת"ם (חיל התותחנים), ונורו 66,100 פגזים מכל הסוגים. 16,500 מתוכם נורו כאש נ"ס (נגד סוללות) ו-3,100 - למטרות נ"מ וטק"א.⁷¹

בהיבט התודעתי נצרב ההישג של להיות "בטווח התותחנים לדמשק". בפועל בוצע ירי לדמשק, אך הוא לא כוון לעיר עצמה אלא לשדה התעופה אל-מאזה הסמוך לה מדרום-מערב. נורו שני קנים 175 מ"מ מגדוד 241.⁷² אלה הוחדרו למזרעת בית ג'ן במלחמה, בליל 14-13 באוקטובר, ירו עשרים פגזים ונסוגו. בתקופת ההתשה לא ירה צה"ל למרחב דמשק כדי לשמור על "כללי משחק" וכדי להימנע מהסלמה.

במהלך ההתשה הוכפף אגד ארטילרי 282 לאוגדה 36 וקיבל פיקוד על כל יחידות האש בגזרה. סוללות הארטילריה נפרסו בעורף קו המוצבים⁷³ והתבססו מנהלתית על מבנים ועל מתקנים סוריים נטושים. למיגון התותחנים שימשו מחפורות שנחפרו או שנמצאו בשטח. הירי התבצע ברובו מעמדות חלופיות מתוך ידיעה שכל ירי נענה באש נ"ס (נגד סוללות) סורית.

הגנת העמדה הייתה אחת מנקודות התורפה. חיילי התותחנים שנשאו בנטל האבטחה לא היו מיומנים דיים, וחלקם הוסבו מחילות עורפיים וצוידו ברובים צ'כיים מיושנים.⁷⁴ לחולשה זו הייתה השפעה שלילית על המורל ביחידות.

האש הארטילרית נורתה בתגובה מיידית על ירי האויב, כסיוע לפעילות קרקעיות, כאש יזומה בימי קרב וגם בעקבות יוזמות מקומיות כמו מארבים ארטילריים על תנועת כוחות סוריים.⁷⁵

71 מת"פ צפון, סיכום תותחנים, עמ' 2.

72 "ירי ארטילרי על דמשק", תמיד תותחן - אתר חיל התותחנים ועמותת יד לתותחן. <https://www.beithathothan.org.il>; דני אשר (עורך ראשי), הסורים על הגדרות - פיקוד הצפון במלחמת יום הכיפורים, תל-אביב: מערכות ומשרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2008, עמ' 240.

73 למעט מקרים בודדים ולא מוצלחים, דוגמת פריסת סוללה תומ"תים בתל שמש אני והשוקן, גדוד תומ"ת 829 1105 במלחמת יום כיפור, ארכיון בית התותחן, 10.10.2018 (להלן: אני והשוקן).

74 דברי יהודה יוגב, סמג"ד 329, בתוך: מת"פ צפון, סיכום תותחנים, עמ' 8.

75 ריאיון עם תא"ל (במיל") אריה מזרחי, תל אביב, 31 באוקטובר 2022.

בלחימה התגבשה תפיסה שלפיה הוקצו ריכוזי קנים של תותחי 155 מ"מ לירי למטרות רכות, ואילו תותחי 175 ו-130 מ"מ יועדו לגזרות ירי כנגד סוללות אויב או טק"א, וכל קנה מכסה שבע-שמונה סוללות.⁷⁶ יעילות הירי לסוללות התותחים או הטק"א הושגה לאו דווקא על ידי השמדת המטרות (בטק"א אף פעם לא הושגה פגיעה) אלא מעצם אילוף הסוללות הסוריות לדלג לעמדה חליפית ולהשביתן לפרק זמן זה.

הכוונת האש ואיכון ירי האויב נעשו בידי קת"קים (קציני תצפות קדמיים) ועל ידי תצפיות מהמוצבים. כדי לשמר יכולת הפתעה התבסס הטיווח על מטרות עזר. אף שלא תמיד הוא היה מדויק, נתנה שיטה זו את המענה המבוקש.

ימי הקרב

עיקר הפעילות היזומה התבטאה בימי הקרב - הימים שבהם יזם צה"ל את הירי למטרות האויב, בעיקר על ידי ירי ארטילריה וטנקים. מעבר להשמדת מטרות ולגרימת נזק לאויב, הייתה המטרה להבהיר לאויב וגם לכוחותינו שהיזומה היא בידינו.

יום הקרב התחיל בדרך כלל בשעות אחר הצהריים כשהשמש בגב כוחות צה"ל ומסנוורת את האויב. הירי בוצע בשני שלבים. הראשון כלל ירי מתוכנן למטרות; ובשלב השני ירי למטרות מזדמנות וכנגד סוללות התותחים של האויב בהתאם להתפתחות הקרב. פיקוד הצפון הגדיר את המטרות, הקצה יחידות אש לכל מטרה ותזמן את הפעלת הירי.⁷⁷ מטרות הירי היו על פי סדר עדיפות: סוללות ארטילריה, סוללות טק"א, מפקדות ומחנות. בכל יום קרב נבחרו מספר מצומצם של מטרות כדי לאפשר ריכוז אש. הטנקים קיבלו משימות ירי למוצבי האויב הקדמיים, ואילו הארטילריה ירתה למטרות רחוקות ומורכבות יותר כדי לשתק מקורות אש של האויב.

מכיוון שצפויה הייתה תגובה באש של הסורים, ננקטו פעולות התגוננות גם בשטחי רמת הגולן. כוחות צה"ל קיבלו פקודות התראה לכוננות ספיגה, והתנועה באזור הוגבלה. התראה זו ניתנה רק שלושים דקות לפני הירי כדי למנוע חשיפה,⁷⁸ ומכאן נבעה גם חשיבות תזמון הירי.

76 מת"פ צפון, **סיכום תותחנים**, דברי אל"ם משה לוי, מפקד אגד 252.

77 מפקדת פיקוד צפון-מבצעים, **מטרות ליום קרב**, 7 בפברואר 1974.

78 מפקדת פיקוד צפון-אג"מ, **יום קרב לתכנון**, 2 בפברואר 1974.

מתוך רצון להגביל את העימות ואת התגובה סורית מנע צה"ל מלירות למטרות סוריות רגישות, והקפיד שהירי הארטילרי יתבצע ברובו מתוך שטח המובלעת. לאחר יום הקרב הוטלו מגבלות על פעילויות מתגרות או חשופות לירי סורי. בהתאם להערכת המצב, הכניסה לשטחי המובלעת נחסמה, כביש קוניטרה-אל-על נסגר לתנועת אזרחים, עבודות חקלאיות הופסקו, והייתה החמרה בהוראות פתיחה באש.⁷⁹

במקרה חריג ירו מתוך שיקולים של "העברת מסר" לסורים. ב-12 במאי, בעקבות ההתקפה על מפח"ט גולני, תוכנן ובוצע ירי למחנות קטנא בעת שקיסינג'ר שהה בשיחות בדמשק.⁸⁰

פעילות קרקעית יזומה

מעבר לחילופי האש ולהחזקת המוצבים, התקיימו פעולות יזומות: סיורים, מארבים ופשיטות בחזית המוצבים. קיום פעולות אלה היה חשוב להגנה, להיכרות עם השטח, לשמירת היוזמה ורוח לחימה. בגזרה הסורית נערכו תשעים פעולות סת"ם (סיור, תצפית, מארב),⁸¹ רובן באפריל ובמאי 1974 (69 פעולות).⁸²

בפגישה בין שר הביטחון משה דיין לאלוף הפיקוד גור שנערכה ב-28 בינואר 1974, דיווח האלוף על בקשת הפיקוד לתקוף מוצבים קטנים בלג'ה "בשביל להרוג ושיראו שהמחיר יקר".⁸³ אולם דיין לא היה נלהב. בהמשך, מאפריל 1974, אושרו מבצעים כאלה, אך הללו היו במשורה וליעדים מוגבלים וקרובים לקו כוחותינו.

פשיטות אלה, שכונו בשם הקוד "צלמוות", כוונו כנגד מוצבי חוף סוריים בקרבה לקו כוחותינו. דפוס הפעולה היה דומה: תנועה רגלית של כוח בן שניים עד שלושה צוותים אל קרבת היעד, השמטת כוח חילוץ קרוב, התגנבות של הכוח התוקף לעמדות שולטות על היעד, ירי בטווחים קצרים על חיילי האויב ונסיגה. לכל מבצע הוקצו תותחים ומרגמות לסיוע והוכן כוח חילוץ ממונע למקרה של הסתבכות.

79 מפקדת פיקוד צפון-אג"מ, הרגעה בגזרת רמת הגולן, 27 בינואר 1974.

80 גור, ראש המטה הכללי, עמ' 42.

81 אג"מ-מה"ד-היסטוריה – ענף סיקור ביטחון שוטף, ביטחון שוטף סיכום שנת העבודה 1973 (1 אפריל 73 – 31 מרס 74), 1 בינואר 76.

82 היסטוריה, דו"ח בט"ש 74.

83 גולן, הפרדת כוחות בצל התשה, עמ' 142.

בליל 25-26 באפריל 1974 יצא מתל אל מל כוח מגדוד 51 למבצע "צלמוות ה"י" כנגד מוצב סורי. לאחר שנתגלה על ידי זקיף סורי השיב הכוח באש וסרק את היעד. בסיום המשימה חבר לכוחות שהושמטו, והכוח חזר לשטחינו בשלום. לסורים היו שלושה הרוגים.⁸⁴

מבצע "צלמוות א"י" נערך בליל 29-30 באפריל על ידי פלס"ר גולני לאחר ניסיון קודם לתקוף את היעד - מוצב כיתתי סורי בלגיה הקטנה.⁸⁵ הכוח בפיקודו של מודי בן-ש"ך שזה עתה מונה לתפקיד המ"פ, נע כמתוכנן ממוצב "כרמלה" אל היעד והשמיט בקרבתו את כוח החילוץ. על היעד התפצל הכוח לשתי חוליות: ירי ומארב. חוליית הירי התגנבה עד לטווחים של 30-40 מ' מהאויב ופתחה באש נק"ל ונ"ט. לאחר כ-10-15 דקות החלה הנסיגה, הכוח חבר לחילוץ וחזר ל"כרמלה" בשלום. לסורים היו שני הרוגים, פצוע ושבו.

מבצע "צלמוות ג"י" נערך בליל 27-28 באפריל. כוח מגדוד 13 פשט על מוצב 4 ק"מ שממזרח לתל שמש. הפשיטה בוצעה כמתוכנן, אך בדיעבד התברר שהיעד היה כנראה ריק. הכוח חזר בשלום.⁸⁶

מקרה חריג היה בליל 2-3 במאי שבו יצא כוח מגדוד 51 למבצע "צלמוות 14" - פשט על מוצב שכונה "המוצב הסעודי". הכוח מנה 23 חיילים, ומאחור, בחומרית, התארגן כוח חילוץ בשלושה-ארבעה נגמשי"ס. הכוח הפושט יצא מתל מרעי בשעה 22:30 ונע בשני טורים למשימתו. סמוך למוצב, עדיין לפני שכוח החילוץ הושמט, עלה על מוקש חייל שנע בסוף הטור השמאלי. הכוח עבר לטור אחד תוך בדיקת מדרך כף רגל, ובד בבד עלו עוד שני חיילים, בהם המ"פ, על מוקשים. בשלב זה קיבל הכוח פקודת נסיגה לשטחנו. הסמ"פ תפס את הפיקוד והחל לחלץ את הכוח לאחור. במהלך החילוץ עלו חייליו על עוד שלושה מוקשים. בסך הכול מהמיקוש נפצעו תשעה חיילים.

בחפ"ק שבתל מרעי הפעיל מג"ד 51 כוח חילוץ מגדוד 13. משהתרשם שהכוח אינו מוכן ואינו מכיר היטב את משימת הכוח הפושט, הצטרף וחבר אליו. בעת החבירה כבר היה הכוח מחוץ לשדה מוקשים, הפצועים הועמסו

84 אוגדה 36-אג"ם, "צלמוות 12 דו"ח ביצוע, ללא תאריך.

85 אג"ם-מבצעים, "צלמוות"א' - דו"ח ראשוני, 25 באפריל 1974.

86 אג"ם-מבצעים, "צלמוות"ג' - דו"ח ראשוני, 28 באפריל 1974.

בנגמ"שים לחומרית זמן קצר לפני עלות השחר, ומשם פונו במסוקים לבתי חולים לעורף. רופא הכוח ועוד לוחם קיבלו צל"ש על תפקודם בעת חילוץ הפצועים משדה המוקשים.

המג"ד, סא"ל יודקה פלד, סיפר בריאיון שלאחר המבצע התברר לו מפי אחד מקציני גדוד צנחני המילואים ששירתו קודם לכן בגזרה, שגם הם אמורים היו לפשוט על ה"מוצב הסעודי". הם אספו מודיעין, ומאחר שהבינו מדפוס התנועה של חיילי האויב שיש שדה מוקשים, בוטל המבצע. מידע זה לא נשמר ולא הועבר לכוחות בהמשך.⁸⁷

במבצע "צלמוות ח", בליל 2-3 במאי, פשט כוח מפלס"ר 35 על מוצב "החודרת" שבלגיה סמוך לדורין. בנקודת היערכות נתקל הכוח באויב והחל בהתקפה, ובעקבות זאת שני חיילים סורים נהרגו ושניים נראו בורחים. המבצע לוה באש ארטילרית צמודה על היעד ובמהלך הנסיגה.⁸⁸

חיל האוויר

מהפסקת האש נמנע צה"ל מלהפעיל את מערך הקרב של חיל האוויר בגזרה הסורית. המצב השתנה עם בוא האביב ועם התחדשות הלחימה בחרמון. עיקר התקיפות נועדו למנוע מהסורים להשתלט על שיא החרמון ולפרוץ את הדרך לניג 2682. התקיפה הראשונה הייתה ב-6 באפריל, עת התגלה כוח סורי עולה לשיא החרמון. הרמטכ"ל ראה בתקיפה זו נקודת תפנית וציון דרך. לדבריו, "הפעלת חיל האוויר בחרמון הייתה בעלת חשיבות לא רק מקומית, זו הפעם הראשונה שחה"א הופעל ואני מתאר לעצמי שלסורים זה ייתן הרבה יותר מרמז, גם לכוחותינו".⁸⁹

תקיפות חיל האוויר נמשכו באפריל ובמאי בהתאם למודיעין שנאסף ובסיוע לכוחות הקרקע. בתגובה על פעילות חיל האוויר הציבו הסורים מארבי טילי אס-איי-6 באזור החרמון ובשטח לבנון, והפעילו את חיל האוויר שלהם לתקיפות שבשטחי המובלעת.⁹⁰ לפיכך הורחבו גם יעדי התקיפה של חיל האוויר. מבצעי התקיפה שלו, שכונו "שלגון", כוונו כנגד

87 **ריאיון עם תא"ל (במיל) יודקה פלד**, תל אביב, 6 בדצמבר 2022. אכן נמצאה פקודת מבצע לחטיבה 317 לביצוע צלמוות למוצב מול תל מרעי, מבצע שלא בוצע, ראו: מפקדת פיקוד צפון-אג"ם, "צלמוות ד", 22 בפברואר 1974.

88 **ריאיון עם צימל; ריאיון עם מזרחי.**

89 מזכירות הפיקוד העליון, **דין מטכ"ל 74-15**, עמ' 26.

90 מחלקת היסטוריה, **פעילות הבט"ש של חה"א 1974**.

יעדים במרומי החרמון, ובמבצע "שיוף גס" שנערך ב-19 באפריל, בפעם הראשונה הותקפו גם יעדים באזור רמת הגולן, בעיקר באזור תל כודנה ותל חארה.⁹¹ בהמשך נערכו עוד ארבעה מבצעי תקיפה לאזורים אלה. כמו כן היו שני מבצעי תקיפה כנגד מארב טילי נ"מ ומכ"ם באזור הזבדאני.

תקיפות חיל האוויר לא הסתיימו כולן בשלום. ב-8 באפריל 1974 נפגע מטוס, וצוותו ננטש ונפל בשבי הלבנוני. ב-19 באפריל, במבצע "שלגון 3", נפגע מטוס מטיל נ"מ, וטייסו נהרג. באותו יום נפגע מטוס נוסף במבצע "שלגון 4", טייסו נהרג, והנווט נפל בשבי הסורי. מל"ט "תלם" ששימש פיתיון לטיילי הנ"מ הופל גם הוא. בחודש מאי נפגעו שלושה ממטוסינו מעל שטח רמת הגולן, שניים מהם הצליחו לנחות בשלום ובשלישי הצליח הטייס לצנוח בשטחינו, באזור עכו.

פעמיים התרחשו קרבות אוויר בין מטוסינו למטוסי האויב. ב-19 בו הופלו שני מטוסי מיג 21, וב-29 בו הופלו ארבעה מטוסי מיג 21. ב-9 במאי הופל מטוס סורי מסוג מיג 17 באמצעות טיל צ'פרל של כוחותינו בשעה שניסה לתקוף אותם באזור צומת מע"ץ.

בכל התקופה פעל מערך המסע"ר (מסוקי סער) של חיל האוויר בגזרה. עיקר הפעילות הייתה להטיס לוחמים וציוד למרומי החרמון שעד פריצת הדרך אליו באפריל 1974 היה תלוי לחלוטין בהספקה אווירית. נוסף על כך חילצו מסוקי חיל האוויר פצועים מהמובלעת ומהחרמון. חלק מטיסות אלה נערכו באומץ לב, בתנאים מגבלתיים, בגובה רב ובמזג אוויר סוער.

מסוקים תמכו גם בפעילות הקרב, במשימות ל"א. שני מסוקי יסעור שחזרו ממשימה ב-19 באפריל התנגשו בשדה התעופה מחניים. אחד מהם התרסק, ושמונת אנשי צוותו נהרגו.⁹²

האדם

המורל

"כשהחבר'ה יושבים בקו והם יודעין שהם צריכים להגן על הקו כי זה הקו, יש מוטיבציה רבה ויש נכונות. כאשר החבר'ה יושבים על קו והם יודעים שזה קו ביניים, המוטיבציה מעצמה יורדת".⁹³

91 דברי מפקד חיל האוויר בתוך: מזכירות הפיקוד העליון, **דיון מטכ"ל 15-74**, עמ' 9.

92 בר-שלום, **יובל לדורסי הלילה**, עמ' 117.

93 דברי שר הביטחון משה דיין בתוך: מזכירות הפיקוד העליון, **דיון מטכ"ל 15-74**.

פגיעה במורל וברוח הלחימה של היריב היא אחת המטרות במלחמת התשה. מורל ירוד בצבא פוגע בלכידות היחידות וביכולתן המבצעית, והוא משפיע גם על הציבור הרחב ועל הדרג המדיני. בכנס סיכום מלחמת ההתשה אמר אלוף פיקוד הצפון רפאל איתן: "הדבר החשוב ביותר על כל אלה הוא המורל, באיזה תנאים ובכמה זמן יחזיקו החיילים".⁹⁴ להתשה בחזית הסורית היו כל התנאים "האידיאליים" לפגיעה מורלית - חורף קשה, אש בלתי פוסקת, תנאי מחיה ארעיים והשפעת האירועים בעורף.

בסקר מורל שערכה המחלקה לפסיכולוגיה צבאית באפריל 1974 בקרב היחידות השהות במובלעת נמצא שרמת המורל סבירה ואין תופעות מדאיגות. הסוקרים מצאו הבדלים רבים בין רמת המורל ביחידות החת"ם ובין יחידות החי"ר והחש"ן (חיל השריון). המורל בחי"ר ובעיקר בשריון היה גבוה יותר, והחיילים התנדבו להשתתף בפעילויות התקפיות.⁹⁵ ראוי לציין שהסקר נערך באביב (אחרי החורף הקשה) בייחוד בקרב יחידות סדירות.

המצב ביחידות המילואים היה שונה מהותית. היו חיילים ששירתו זמן ארוך במילואים והיו מי ששוחררו לאחר המלחמה ונקראו לשוב אל הקוויים. כתוצאה מכך סבלו חיילי מילואים רבים, בעיקר עצמאים וחקלאים, מקשיים כלכליים. רבים קבלו גם על אי-השוויון בחלוקת נטל המילואים. בשל מיעוט ביקורים של קצינים בכירים (מעל רמת הפיקוד) ושל אישים בדרג המדיני, חשו רבים, בסדיר ובמילואים, שיש התעלמות וחוסר הערכה לקשיי שירותם.

תחושותיהם באו לידי ביטוי גם בכמה אירועים חריגים. בביקורי בכירים במוצבים התפרצו חיילים והטיחו האשמות בשר הביטחון משה דיין ובוועדת החוץ והביטחון בעת סיורה בקו.⁹⁶ חיילי חטיבה 317 ששוחררו מהקו בערב פסח, הגיעו למחנה ברמלה להתארגנות ולזיכוי. רמת הציפיות הייתה גבוהה, ומשפחות חיכו בפתח הבסיס. דרישת הפיקוד לעכב את השחרור עד גמר כל המנהלות הדרושות, גררה מחאה והפגנות של החיילים.

94 תוה"ד - מחלקת היסטוריה, **כנס לקחי התשה ברמת הגולן**, איילת השחר, 18 באוגוסט 1974.

95 אכ"א - מחלקת בקרה - היחידה לפסיכולוגיה צבאית, **דו"ח סקר מורל חפוז ברמת הגולן 8.4.74** - 12.4.74, 19 באפריל 1974.

96 רפאל איתן (רפול), **סיפורו של חייל**, תל-אביב: ספריית מעריב, 1985, עמ' 141.

זו פסקה רק בהתחייבותו של המח"ט, אל"ם צורי שגיא, לשחררם מייד.⁹⁷ בגדוד תותחנים 829 דווח על טענות קשות שהעלו החיילים לאלוף הפיקוד ועל אירוע שבו פנו 15 מחיילי הגדוד לקב"ן (קצין בריאות הנפש) לאחר ששחרורם נדחה בעקבות הכוננות במארס.⁹⁸

מחאות היו גם במרחב האזרחי, כדוגמת הפגנת נשות חטיבה 205 נגד גיוסה מחדש של החטיבה. במטכ"ל ראו אירועים אלה ואחרים בדאגה, ובפרט ביקרו את מעורבותם של מפקדים זוטרים, בין שפעלו באופן פעיל, בין שנמנעו מהסברת הסוגיות שבמחלוקת ובין שלא פעלו למיגור תופעות אלו.⁹⁹

בכנס סיכום ההתשה ציין אלוף פיקוד הצפון את תפיסתו לגבי הטיפול במורל החיילים: "פעילות יזומה, הרצאות, מזון טוב ויציאה לחופשות". אך את האחריות העיקרית למורל תלה האלוף במפקדים הזוטרים והביא כדוגמה אירוע שבו גירש מהקו יחידה שלא עמדה בנורמות הנדרשות:

לא מילאו שק חול אחד, לא תיקנו שום נזק, לא בישלו אוכל, לא ניהלו תצפיות מסודרות, לא הגנו על המקום הזה שהם היו בו, ובאו לשם אנשים אחרים, [...] וכמו במטה קסם, תחת אש, באותה אש ובאותם תנאים [...] הפכו את המוצב על פיהו. והחיילים אכלו ועבדו כמו שדים ומה שנהרס ביום תקנו בלילה והיו בכושר לחימה, וזה הדבר הכי חשוב.¹⁰⁰

לחיזוק רוח הלוחמים התגייסו אנשי רוח, בהם חיים גורי וס. יזהר, כדי לשוחח עם החיילים. הייתה לכך חשיבות רבה הן בהיבט התוכן והן מעצם הדוגמה האישית. מפקד ה"חרמונים" חירם (פיחוטקה) כתב על ביקורו של חיים גורי בשיא החרמון: "התכנסנו כולם במערה שהייתה במרכז המוצב, שם שמענו את דבריו. הוא בהחלט 'סידר' לנו את הראש".¹⁰¹

סא"ל יודקה פלד, מג"ד 51, סיפר לאחר שנים שהרגיש שאינו זוכה לתמיכה ממערך החינוך, ולפיכך נטל את היוזמה לידיו. הוא ואשתו

97 ריאיון תא"ל צורי שגיא, רמת גן, 2 בנובמבר 2022.

98 אני והשוקו.

99 מזכירות הפיקוד העליון, דיון מטכ"ל 74-15, עמ' 10-12 (כולל אירוע של השתוללות גדוד מחטיבה 317 בכיכר דיזינגוף ב-8 באפריל).

100 כנס לקחי התשה ברמת הגולן.

101 אפרים חירם, פיחוטקה - הדלקת את אורות הבוקר, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2021, עמ' 347.

אביטל הפעילו את מערכת הקשרים שלהם לגייס מרצים לחיילים: "חשבתני שזה מה שראוי לחיילי גולני, העדפתי תרבות על פני בידור".¹⁰² רבים נענו לקריאה, בכללם נגיד בנק ישראל, נציב הדלק יצחק בן-אהרון ופרופ' יוסף האפרתי שאותו הכיר מתקופת לימודיו. פרופסור האפרתי, שהיה מבכירי חוקרי הספרות העברית בארץ, הגיע ב-17 באפריל 1974 למובלעת ונשלח לתל ענתר, המוצב הקדמי בגדוד. בהגיעו למוצב התלווה אליו הסמ"פ, סגן שמחה טאו, ובדרכם לעמדת התצפית נפגעו שניהם מפגז אויב ונהרגו.

מלחימה להפרדה

השיחות וההסכמות¹⁰³

הפשרה הראשונה בסירובה של סוריה למשא ומתן הייתה ב-27 בפברואר 1974, עם מסירת רשימת השבויים הישראלים לקיסניגר. ב-29 במארס בוויינגטון הציג שר הביטחון דיין לקיסניגר את ההצעה הישראלית להפרדת כוחות, וב-2 במאי הגיע קיסניגר לישראל והחל לתווך בין הצדדים במסע דילוגים בין ירושלים לדמשק. בהיבט הצבאי היה הרמטכ"ל גור האיש הדומיננטי בהתוויית הקווים וההסכם ומיעט לשתף את המטכ"ל בנושא.¹⁰⁴

הסורים סירבו להפסיק את האש במהלך המשא ומתן. יתרה מזו הם ראו בכך אמצעי לחץ לקידום דרישותיהם. נוסף על הדרישה להוציא כוחות צה"ל מהמובלעת ומהשטחים שנכבשו בחרמון, דרשו הסורים נסיגה משטחים נרחבים נוספים ברמת הגולן, ובעיקר מהעיר קוניטרה ומסביבתה, בתואנה שברצונם ליישב שוב אזורים אלה.

ישראל השלימה עם מצב של משא ומתן תחת אש. היציאה מהשטחים שנכבשו מעבר ל"קו הסגול" הייתה מקובלת. אולם הדין וההתלבטות היו על מה מוכנים לוותר, בהנחה שיהיה צורך בוותר כלשהוא, ועל סידורי הביטחון להמשך.

המשא ומתן היה מורכב ועסק בקו הנסיגה בפרטי פרטים, והרמטכ"ל אישית סייר בשטח להתוות את הקו ברכסים השולטים על קוניטרה. מזכיר

102 ריאיון עם פלד.

103 לפירוט ולהעמקה, ראו: מאמרו המקיף של יניב פרידמן באסופה זו **המערכה המדינית צבאית סביב הסכם ההפרדה עם סוריה דצמבר 1973 - מאי 1974**.

104 גור, ראש המטה הכללי, עמ' 37

המדינה קיסינג'ר הפעיל לחץ על שני הצדדים להגיע להסכמה ולחץ על ישראל להתגמש ולא להתעקש על כל מטר. "זה לא ההימליה", נהג לומר.

הסכם הפרדה

לאחר הסכמה עקרונית של ישראל ושל סוריה התכנסו נציגי הצבאות בג'נבה לדון בהסכם הפרדת הכוחות בתיווך האו"ם. השיחות נערכו בראשותו של המתווך הפיני, גנרל אנסיו סילאסוואו, ובהשתתפות משקיפים מארצות הברית ומברית המועצות, שניים מכל מעצמה. את ישראל ייצגו ראש אג"ם, אלוף הרצל שפיר, אל"מ דב שיאון, מר שמואל שריר ואל"מ צוריך משה. מטעמה של סוריה השתתפו הקצינים מאגדוב, טאיארה עומאר וטראזי.¹⁰⁵

ב־5 ביוני נערך המפגש האחרון בארמון האומות שבג'נבה בנוכחות הצדדים ושגרירי ארצות הברית וברית המועצות. לאחר שהצדדים חתמו על המפות, נחתם ההסכם בידי הגנרל אנסיו סילאסוואו והוקרא לעיתונות. היו לחיצות ידיים אך לא בין סורים לישראלים.¹⁰⁶

בהסכם נקבע שישאל תיסוג מהשטחים שכבשה במלחמה מעבר ל"קו הסגול" (קו הפסקת האש 1967). בין המדינות נקבעו שני קווי גבול - קו B (אדום) בצד הסורי וקו A (כחול) בצד הישראלי. השטח שבין הקווים נקבע כשטח מפורז מכוחות צבא בשליטה סורית, והשטחים שנכבשו בארמון הוכרזו כמפורזים באחריות האו"ם. ישראל התחייבה להעביר לידי הסורים שטחים שהיו בשליטתה טרם המלחמה - את העיר קוניטרה ואת צומת רפיד.¹⁰⁷

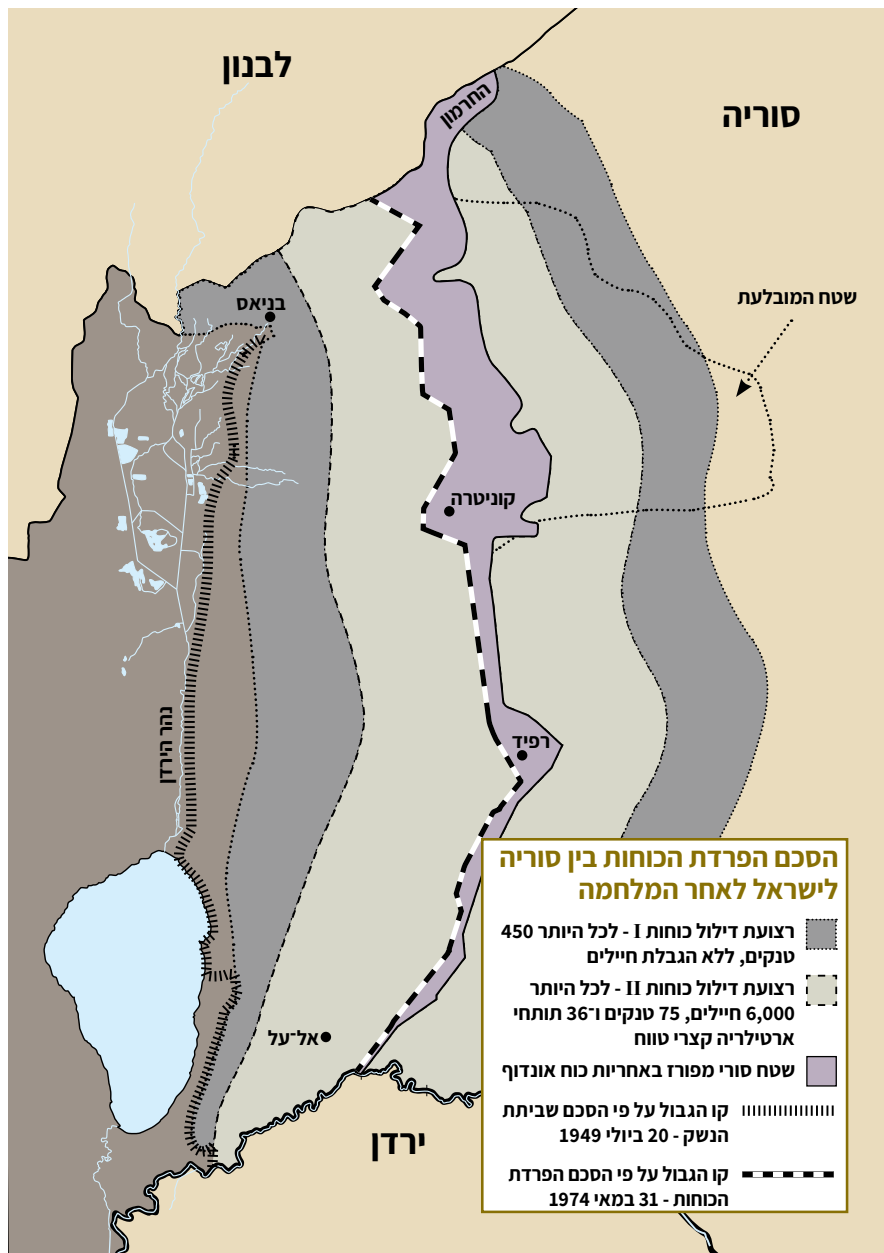
משני צידי הגבול הוחלט על דילול כוחות הדדי, ומצד אחד, תתאפשר התראה מספקת למתקפת פתע, ומצד אחר, תותר החזקת סד"כ מינימלי להגנה. לדילול הכוחות נקבעו שלוש רצועות:

1. רצועת 10 ק"מ - 2 חטיבות, 75 טנקים, 36 קני ארטילריה (עד קוטר 122 מ"מ). בסך הכול לא יותר מ־6,000 חיילים.
2. רצועת 20 ק"מ - 450 טנקים, 216 קני ארטילריה (שטווח הירי שלהם איננו עולה על 20 ק"מ) וחיילי חי"ר ללא מגבלה.
3. רצועת 25 ק"מ שבה אין הגבלה לכמות הכוחות, למעט הצבת טילי קרקע־אוויר.

¹⁰⁵ לשכת ראש אג"מ, **משלחת צה"ל לג'נבה**, 29 במאי 1974.

¹⁰⁶ אלוף שפיר, **שיחות הפרדה סוריה - מפגש מסכם**, 5 ביוני 1974.

¹⁰⁷ Separation of forces between Israel and Syria, 31 May 1973

מפת הסכם הפרדת הכוחות סוריה-ישראל, יוני 1974

הוסכם לפרוס כוח או"ם ייעודי - אונדו"ף (United Nation Disengagement Observer Force). תחילה הוא נועד לסמן את קווי הגבול ולפקח על הנסיגה ועל העברת השטחים, ובהמשך נועד לפקח על יישום ההסכם באופן שוטף. הכוח הראשוני הורכב מיחידות מאוסטרייה, מפרו, מקנדה ומפולין. תנועות הכוח ומעבריו בשטחינו תואמו עבורם, ושדה התעופה במחניים הועמד לרשותם.¹⁰⁸

ישראל גם עמדה על התחייבות סורית למנוע פעילות פח"ע (פעילות חבלנית עוינת) משטחה. סוריה התעקשה שלא לתת התחייבות כתובה בהסכם, וישראל הסתפקה בהתחייבות סורית שניתנה לארצות הברית בעל פה.¹⁰⁹

בציבור ובצה"ל היו מי שהתנגדו להסכם. אלוף פיקוד הצפון איתן טען שאם ניצחנו, לא אנחנו אלה שצריכים לוותר והטיל ספק בהתחייבויות של סוריה ושל ארצות הברית.¹¹⁰ היו מחאות והפגנות נגד, בכללן כאלו בראשותו של יו"ר האופוזיציה, ח"כ מנחם בגין.¹¹¹ כחלק מהמחאה הוקמה התנחלות בתחומי קוניטרה (קש"ת - קוניטרה שלנו תמיד), אולם המחאה לא הגיעה לכלל השפעה על מקבלי ההחלטות.

מבצע "אספרנטו"

אופן יישום ההפרדה והפריסה מחדש של הכוחות נעשה על פי ההסכמה בין נציג סוריה, גנרל חיארה, ובין נציג ישראל, אלוף שפיר, ובתיווכו וחתמתו של גנרל סילאסו מהאו"ם.¹¹² בהתאם לכך נערך צה"ל ליישם את ההסכם במבצע "אספרנטו". המבצע כלל דילול כוחות במובלעת ובחרמון, איסוף שלל, פירוק הביצורים והתשתיות שנבנו ופיצוץ אלה שלא ניתן היה להעבירם.

הצעד הראשון ביישום התוכנית היה להפסיק את פעולות האיבה בין הצדדים, ומ-2 ביוני 1974 אפשר הדבר להסיג חלק ניכר מהכוחות ולהשאיר

108 לשכת ראש אג"מ, סיכום דיון הערכות לקראת ביצוע הפרדת הכוחות בצפון, 3 ביוני 1974.

109 גולן, הפרדת כוחות בצל התשה, עמ' 176.

110 מזכירות הפיקוד העליון - לשכת הרמטכ"ל, דיון המטה הכללי של צה"ל 74-20-13 מאי 1974, 13 במאי 1974.

111 גור, ראש המטה, עמ' 62.

112 הודעת היו"ר לפי המוסכם בין הצדדים ג'נבה, 5 ביוני 1974.

במובלעת רק את הדרושים להגנה ולאבטחת הפעילות המנהלתית וההנדסית. במובלעת נותרו שתי חטיבות הטנקים הסדירות 188 ו-7 בגזרותיהן. חטיבה 1 נערכה שוב ב"קו הסגול" והשאירה במובלעת גדוד חי"ר שפוצל, שתי פלוגות לכל חטיבת טנקים.¹¹³

התשתית לתכנון ולביצוע ההיערכות הייתה מפת ההפרדה שסוכמה עם הסורים, ועליה סומנו שטחי ההגבלה (דילול הכוחות), השטחים שיימסרו לסורים (קוניטרה ורפיד) וקווי הביניים ליציאת הכוחות. פינוי השטח נעשה בארבע פעימות. בכל פעימה פונה תא שטח מוסכם על ידי כוחותינו, נמסר לאו"ם, והוא העבירו לסורים. בד בבד עם העברת השטחים דוללו הכוחות בסוריה ובישראל בבקרת האו"ם על פי רצועות הדילול שנקבעו בהסכם. לתחילת יישום ההפרדה נקבע 9 ביוני 1974, ומועד הסיום היה 26 בן.¹¹⁴

כחלק מהנסיגה נערך מבצע "וודסטוק" לפיצוץ מתקנים, בעיקר בונקרים וביצורים שאותם לא ניתן או לא כדאי היה לפנות. בסך הכול פוצצו 457 אובייקטים, 22 מהם בונקרים ישראליים.¹¹⁵ כמו כן הרסו דחפורים 129 מבנים וכבישים באורך כולל של 19 ק"מ.¹¹⁶

הנפגעים והשבויים

התנאי של ישראל להידברות עם סוריה היה קבלת רשימת השבויים ומתן אפשרות לביקורים של הצלב האדום. החלפת השבויים והשבת גופות החללים היו נושא מרכזי והצעד הראשון המעשי לאחר הפסקת האש.

ב-2 באפריל 1974 החליפו ישראל וסוריה חבילות לשבויים שלהן. ההחלפה נערכה באמצעות הצלב האדום במחסום שלמרגלות תל שמש, ולשם כך הוכרזה הפסקת אש של ארבע שעות.¹¹⁷ סיקור תקשורת נאסר.¹¹⁸ לאחר חתימת הסכם הפרדת הכוחות החליפו הצדדים שבויים פצועים, 12

113 מפקד פיקוד צפון-אג"ם, "אספרנטו" - עיקרי פקודה מס' 3, 1 ביוני 1974.

114 אג"ם מבצעים - ענף מבצעים, מבצע "אספרנטו", 6 ביוני 1974.

115 אג"ם מבצעים - רמ"ד דיווח, דו"ח פיצוץ אובייקטים במסגרת "וודסטוק", 14 ביוני 1974.

116 י"פ חה"ן 801-אג"ם, תשתית התבצרות ברמה"ג לאחר הפרדת הכוחות, מאי 1974.

117 מפקדת פיקוד צפון-אג"ם, החלפת חבילות בינו לבין הסורים, 1 באפריל 1974.

118 מברק עוזר ר' אכ"א, העברת חבילות לשבויי צה"ל בסוריה וקבלת חבילות עבור שבויי סוריה בישראל, 1 באפריל 1974.

ישראלים ו-26 סורים. ההחלפה התקיימה למרגלות תל שמס ב-1 ביולי.¹¹⁹

ב-6 ביוני בשדה התעופה לוד נחת מטוס ובו שאר השבויים, 53 חיילי צה"ל ועוד שלושה שומרים בדואים,¹²⁰ שהוחזקו בידי סוריה ממלחמת יום הכיפורים. בתמורה הוטסו 384 שבויים לדמשק, בהם שבויים עיראקים ומרוקאים.¹²¹ באותו היום על הכביש המוליך לדמשק למרגלות תל שמס הוחלפו גופות חללים, לישראל הושבו 19 גופות.¹²²

מהפסקת האש ב-24 באוקטובר 1973 ועד 31 במאי 1974 בחזית הסורית נהרגו 65 חיילים ושני אזרחים, שני חיילים נפלו בשבי, אחד נעדר, ו-234 חיילים נפצעו.¹²³ חללי מלחמת ההתשה בצפון זכו להכרה כחללי מלחמת יום הכיפורים.

מדיווחי מודיעין עולה שאבדות הסורים מ-12 במארס עד 31 במאי 1974 עמדו על כ-170 חיילים הרוגים, 70 פצועים, שבעה אזרחים הרוגים ו-33 פצועים.¹²⁴

סיכום

ביומה השישי של מלחמת יום הכיפורים, יום חמישי 11 באוקטובר 1974, חצו כוחות צה"ל את הקווים שבצפון רמת הגולן, חדרו לשטח סוריה, כבשו את המובלעת ובהמשך את רכס החרמון עד שיאו. הצבא הסורי לא התמוטט מההתקפה, וכוחות צה"ל לא הגיעו לקו כנכר-סעסע כפי שנקבע. אולם הלחימה הועברה לשטח האויב, כוחות המשלוח הערביים נבלמו הרחק משטח ישראל, וצה"ל שלט בסיום במלחמה בשטחים ברמת הגולן הסורית ובחרמון. אלה היו חשובים לסורים, ובהם התמקדה מלחמת ההתשה.

119 יונה שימשי, "קבלת פנים נרגשת לפצועים שחזרו מהשב", **מעריב**, 2 ביוני 1974.

120 יעקב ארז, "צפיה בלוד לשבויים מסוריה", **מעריב**, 6 ביוני 1974.

121 אין התאמה במספרים בין מקורות שונים – 391 שבויים סורים, 13 עירקים, 6 מרוקאים, אורן, **תולדות מלחמת יום הכיפורים**, עמ' 567: 38 קצינים, 44 מש"קים ו-307 חיילים. מלובני, **מצפון תפתח הרעה**, עמ' 504; כתבנו הצבאי, "תכונה רבה לקראת שובם היום לפנה"צ של 56 שבוינו מסוריה – 382 שבויים סורים יחזרו באותה עת מדמשק", **על המשמר**, 6 ביוני 1974.

122 לשכת ראש אג"מ, **הגשמת הסכם הפרדה נכון ל-8 יוני 74**, הפרדה צ. 1888, 8 ביוני 1974.

123 אורן, **תולדות מלחמת יום הכיפורים**, עמ' 567.

124 מפקדת פיקוד צפון-מודיעין, **תמונת מצב האבידות הסוריות בתקופת האש הרצופה**, 17 ביוני 1974.

"מלחמת התשה באופייה היא מלחמה רעה, חסרים בה כל האלמנטים של תנועה, ניצחון, כיבוש והכרעה ונשאר רק המרכיב של ספיגת אש, ספיגת נפגעים, קשיי יום מכלי שום הישג. אין לה שום מטרה אלא להמשיך ולהחזיק".¹²⁵ הגדרה זו של אלוף אורי שמחוני, מח"ט גולני בתקופת ההתשה במובלעת, מתאימה לכל המלחמות מסוג זה. אולם מעבר לשהייה המתמדת תחת אש להתשה היו גם כמה מאפיינים ייחודיים:

1. חורף 1974 היה קשה במיוחד, וצה"ל לא היה ערוך אליו וודאי שלא לתנאים הקיצוניים במרומי החרמון.
2. ההכרה, בכל הדרגים, שהשהייה בשטחים אלה הייתה זמנית, ולא הייתה כוונה לאחוז בשטח מעבר להיותו קלף מיקוח בתהליך מדיני.
3. התאוששות הצבא והמדינה מהמלחמה, הטלטלות בצמרת הפוליטית והצבאית ואירועים בזירות נוספות דחקו את השהייה ואת הלחימה בצפון לשולי תשומת הלב של בכירי הדרג המדיני והצבאי ושל הציבור בכלל.

כל אלה הביאו להשקעה מוגבלת בתשתיות המחיה והמיגון ולתפיסת הפעלה פסיבית ברובה מתוך רצון שלא לשחוק את הכוח ושלא להיגרר להסלמה ולחידוש המלחמה, איום שהשפיע על קבלת ההחלטות.

על רקע זה ועל רקע לחצים מדיניים נערך המשא ומתן להפסקת האש ולהפרדת הכוחות תחת אש. עם זאת הוא נעשה "בלי למצמצם" ובעקשנות רבה כנגד הדרישות הסוריות וכנגד הלחץ האמריקאי להזדרז ולהפגין גמישות.

בסיכומו של דבר הושג הסכם הפרדת הכוחות. הסורים שיצאו למלחמה כדי להחזיר לידיהם את רמת הגולן, נלחמו צבאית ומדינית בתקופת ההתשה בעיקר כדי להוציא את צה"ל מהשטחים שכבש במלחמה מעבר ל"קו הסגול". זה היה עיקר הישגם, ובמקום שחרור רמת הגולן הסתפקו בכמה תיקוני גבול ובוויתור ישראל על קוניטרה, ואת השיבה אליה חגג נשיא סוריה חאפז אסד בטקס חגיגי.

125 ריאיון עם אלוף אורי שמחוני, אתר ההנצחה והמורשת של חטיבת גולני.

בפרספקטיבה של חמישים שנה (ובלי להתחייב לגבי העתיד) הניבה הפרדת הכוחות את פירותיה. על אף האירועים והתהפוכות שעברו על המזרח התיכון במהלך השנים, גזרת רמת הגולן הייתה שקטה ויציבה גם בהיבט הצבאי מול סוריה וגם בהיבט של מניעת פעולות טרור משטחה, אף שלא נחתמה התחייבות בנושא.

בהיבט הישראלי יש להישגזה שני אבות - האחד הוא מדינאים שהתמקדו באסטרטגיה ארוכת טווח, לא נכנעו לסחטנות הסורית וללחצים מבית בעניין השבויים ולא נסחפו להעמיד במרכז קבלת ההחלטות את הפעילות הטקטית ואת מצוקות הצבא. הגורם השני הוא צה"ל על כוחותיו בשדה שנלחמו והחזיקו בשטח באופן עיקש על אף המגבלות והקשיים הרבים שנמנו במאמר, ובכך אפשר למדינאים את חופש הפעולה במשא ומתן.

במלחמה שכזו עמידת הצבא במשימה איננה פרי של מהלכים מוצלחים בדרגי הפיקוד הבכיר אלא של מנהיגות ברמה הזוטרה יותר. מנהיגות זו מתבטאת ביכולת להתאושש ברמה האישית והיחידתית מטראומות המלחמה, לשמר משמעת מבצעית תוך כדי שגרה שוחקת ולקיים מסגרת צבאית מלוכדת ביחידות המילואים באווירה כללית של חוסר אמון ושל אי-שוויון בנטל. בהיבט הצבאי, לדעתי, זו הנקודה המרכזית שממנה ניתן ללמוד ממלחמה זו. מטבע הדברים עסק המאמר רק במעט מנושא זה, וראוי להרחיב עליו את המחקר.